

Liaudies dainos kanoninė samprata: nuo XVIII a. iki šių dienų

<https://doi.org/10.51554/TD.21.61.01>

JURGA SADAUSKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Nacionalinio atgimimo priešaušryje lietuviams savigarbos ir lygiavertiškumo pirmaujančioms Europos tautoms argumentu tapo tradicinės dainos, kurios pripažintos mažaraščių žemdirbių pasaulėžiūros, moralės, vertybių atspindžiu. Folkloristai siekė surinkti ir išsaugoti žodinį paveldą mokslui ir ateities kartoms bei parodyti pasauliui ir lietuviškai visuomenei vertingiausią lietuviškos tradicijos dalį. Buvo suformuotas kanoninis tradicinės dainos įvaizdis, kurio pagrindiniai bruožai: liaudiška kilmė, lyrinė forma, tampri sąsaja su žemdirbių gyvenimu, gamtiška pasaulėjauta, aukštas meniškumas ir aukšti moraliniai standartai. Per visą folkloristikos mokslo formavimosi ir plėtojimosi laiką didelė dalis dainuojamosios tradicijos, kuri vienu ar kitu požiūriu neatitiko šio kanono, negrįžtamai slydo folkloristams pro pirštus. Dainos įvaizdis buvo (ir iš dalies iki šiol yra) derinamas prie liaudies dainos misijos – atspindėti tautos dvasią. Straipsnyje siekiama atskleisti šį liaudies dainos kanono formavimąsi moksliniame diskurse, jo įtaką viešajam dainos gyvenimui, folklorizmo judėjimui.

RAKTAŽODŽIAI: liaudies daina, kanonas, folkloras, etnografinis judėjimas, aranžuota daina.

FOLKLORINĖS DAINOS IŠKILIMAS: VERTĖS ARGUMENTŲ PAIEŠKA¹

Nuo pat lietuvių folkloristikos formavimosi pradžios lietuvių dainoms teko ypatingas dėmesys. Tautosakos rinkėjai suvokė, kad dainos iš visų tautosakos rūšių yra labiausiai savitas žanras, kuriam palaikyti, gyvuoti svarbi vietinė terpė – kalba, papročiai, pasaulėjauta. Kadangi literatūros tradicija lietuvių kalba buvo dar silpna, tautinės kultūros puoselėtojams tautosaka, ypač dainos, tapo svarbiausiu lietuvių dvasinio pasaulio atspindžiu. Pirmiesiems mūsų kultūrininkams labai artimi buvo XVIII a. vokiečių humanisto Johanno Gottfriedo Herderio žodžiai:

.....
1 Pirmoji straipsnio dalis parengta pagal autorės publikaciją: Jurga Sadauskienė 2019. "The Concept of Lithuanian Folk Song in Lithuanian Folklore 1800–1940", in: *Literary Canon Formation as Nation-building in Central Europe and the Baltics 19th to Early 20th Century*, edited by Aistė Kučinskienė, Viktorija Šeina, Brigita Speičytė (National Cultivation of culture, Vol. 24), London / Boston: Brill, p. 86–106.

<...> dainos yra tautos archyvas, lobynas jos mokslo ir religijos, jos teogonijos ir kosmogonijos, jos tėvų žygių ir jos istorijos įvykių, paveikslas jos namų gyvenimo ir džiaugsmo, ir kančioje, prie vestuvių guolio ir grabo (Herder 1893: 128–129).

Beje, J. G. Herderiui rūpėjo išaukštinti ne tik liaudies poeziją, bet ir patį nuo gamtos nenutolusį, „nekaltą“ žmogų, kurio pavyzdžiu jam buvo lietuviai ir latviai:

Vargu ar begali būti švelnesnis vaizdavimo būdas kalboje ir poezijoje kaip jų. Pilna malonių deminutyvų yra jų kalba; jų charakteris gudrus, švelnus, minkštas (Herder 1885: 465–466).

Taigi, akivaizdu, kad romantizmo epochoje liaudies dainos buvo ne šiaip kalbos istorijos šaltinis, bet humanistinė, meno ir tautinės kultūros problema.

Dainų aktualumą XIX a. lietuvių tyrinėjimuose rodo dainuojamosios tautosakos šaltinių leidiniai: pirmasis lietuvių dainynas pasirodė jau 1825 m. – Liudviko Rėzos *Dainos*, 1829 m. išėjo *Dainos Žemaičių, surinktos ir išduotos per Simoną Stanevičių*, 1846 m. – Simono Daukanto *Dainės Žemaičių*, 1857, 1879–1882 m. – brolių Antano ir Jono Juškų *Lietuviškų dainų* tritomis, 1990 m. – Jono Basanavičiaus *Ožkabalių dainos* (1884 m. – 1-as leidimas, 1902 m. – 2-as papildytas leidimas), 1840 m. 35 dainų rinkinį *Lietuvių dainos (Pieśni litewskie)*, išvertęs į lenkų kalbą, išleido Liudvikas Jucevičius, o lenkų poetas Karolis Bžozovskis į lenkų kalbą išvertė 51 dainą ir 1844 m. paskelbė rinkinyje *Panemuniečių liaudies dainos iš Aleksoto apylinkių (Pieśni ludu nadniemeńskiego z okolic Aleksoty)*, 1879 m. Krokuvoje Oskaras Kolbergas išleido 76 lietuvių liaudies dainas lietuvių ir lenkų kalbomis (*Pieśni ludu litewskiego*), 1872 m. rusų mokslininkai Filipas Fortunatovas ir Vsevolodas Mileris paskelbė 100 dainų (*Литовские народныя песни*), kiek vėliau išėjo Christiano Barčo lietuvių dainų melodijų rinkinys *Dainų balsai. Melodieen litauisher Volkslieder* (I – 1886, II – 1889). Tiek daug dėmesio per visą šimtmetį nesulaukė joks kitas folkloro žanras (plačiau žr. Apybraiža 1963: 32–85).

Kultūrininkų siekiai tuo metu buvo keleriopi: 1) surinkti kuo daugiau kalbos, kuriai dėl nutautėjusios lenkakalbės aukštuomenės ir dėl carinės Rusijos spaudos gresia išnykimas, pavyzdžių; 2) surinkti kuo daugiau senosios tautosakos pavyzdžių krašte, kur rašto atėjimas buvo vėlyvas, tikintis rasti archajiškų tautosakos tekstų ir žodinio meno formų arba svarbių duomenų krašto istorijai; 3) publikuoti tautosaką ir literatūrą lietuvių kalba, siekiant kelti visuomenės savivertę ir tautinį sąmoningumą, savajai kalbai suteikiant viešąjį gyvenimą. Iš dalies nuo siekių priklausė dainų rinkėjų nuomonės, kokia tautosaka ir kokios tradicinės dainos yra vertos saugoti bei populiarinti. Pagal tai XIX a. dainų rinkėjus, dainynų leidėjus galėtume skirstyti į dvi grupes: į tuos, kurie lietuvių dainomis laikė tik seniausią dainų klodą, ir į tuos, kurie dainų tradiciją matė kaip gyvą dabarties reiškinių.

Romantizuotai pakilų ir idealizuotą tradicinės dainos įvaizdį formavo jau Liudvikas Rėza. Straipsnyje „Daina“ (1809) jis siekė akcentuoti emocinį lietuvių sodiečių subtilumą ir teigė, kad lietuvių dainoms būdingas naivumas, kuris tapatinamas su „intymiu tonu, bendravimo delikatumu ir jausmų švelnumu“, elegantiškumas ir grakštumas, nedirbtinis natūralumas, kuriuos „dažnai papildo drąsus lyrinis polėkis ir jausmų ugnis“, dar joms būdinga „švelni melancholija, tas malonus ir liūdnas ilgesys“ (Rėza 2016: 293–294). Kitame straipsnyje – „Apie lietuvių liaudies poeziją“ (1818) – L. Rėza labiau pabrėžė aukštą moralumą, o jo „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjime“ (1825) apie dainas sakoma, kad čia viskas teisingai mąstoma, giliai jaučiama ir dorovinga (RD2: 340). Jo rinkinyje pateikiamos dainos atspindi tokį pakylėtą lietuvio paveikslą. Šis L. Rėzos dainų vertinimas daugiau nei šimtmečiui suformavo kanoninį požiūrį į žanrą ir jo, išskyrus keletą išimčių, buvo laikomasi tiek tyrinėjant dainas mokslininkų darbuose, tiek pristatant lietuvių dainas viešojoje erdvėje.

L. Rėzai pritarė ir poetas, folkloristas, etnografas Liudvikas Adomas Jucevičius. Įžanginiame straipsnyje *Lietuvių dainų* (1844) rinkinei jis rašė:

Jausmai, atsispindį tose dainose, yra romūs, paprasti, tyri, nesutepti, skaitūs. Nerasi ten tokių išdykusių, riebių ir palaidų išsireiškimų, kokių pilna ukrainiečių, mozūrų ar krokuviškių dainuškose. Lietuvių liaudis dora, dievobaiminga, nekalta, vaišinga, karštai prie gimtosios žemės prisirišusi, tebeturi sveikai išlaikiusi savo luomui būdingas dorybes, paveldėtas iš savo prosenolių. Jos mintys, norai ir jausmai eina tiesiai iš širdies (Jucevičius 1959: 550).

Panašiai mąstęs ir Vilius Kalvaitis, rinkinio *Prūsijos lietuvių dainos* (1905) pratar-mėje „nečystomis“ vadinęs tik vokiškas kareivių dainas, o tarp senųjų lietuviškų, jo manymu, „negrąžių ir nepatogių“ nesą (KlvD: V). Be abejo, pareikšti tokią poziciją tautosakininką išprovokavo aktyvi nutautinimo politika Prūsijoje.

Šie tautosakos rinkėjai etinį ir jausminį dainų subtilumą kėlė kaip argumentą žemesnio socialinio sluoksnio ar mažiau technologiskai pažengusių tautų dvasiniam vertingumui pagrįsti. Jų rinkiniuose pristatoma dainų tradicija – žemdirbių kūryba be naujovių, pateikianti idealizuotą tradicijos, poetinės liaudies kūrybos ir lietuvio sodiečio paveikslą. Čia nėra ne tik dainų, kurias tuo metu lietuviai vertė iš kitų kalbų, bet ir vėlyvų lietuvių autorių dainų bei dalies tradicinio repertuaro: talalinių, obsceniškų vestuvinių apdainavimų, baladžių².

2 Tikslumo dėlei reikia pripažinti, kad kai kurios tradicinės dainos nepateko į XIX a. dainynus ne tik dėl turinio, bet ir galbūt dėl to, kad rinkėjai nemokėjo atkreipti į jas dėmesį, gal laikė menkesnės meninės vertės, pavyzdžiui, į to laiko rinkinius nepateko piemenų dainos, rugiapjūtės, šienapjūtės dainos, palyginus nedaug dėmesio sulaukė sutartinės. Pastarosioms dėmesys akademiniuose sluoksniuose sustiprėjo tik Aukusti'ui Robertui Niemiui ir Antanui Sabaliauskui (NS) bei Zenonui Slaviūnui išleis-dus sutartinių leidinius (SIS), o folklorizmo judėjime šį žanrą išpopuliarino Daivos Vyčinienės veikla.

O štai S. Stanevičiui buvo itin svarbu parodyti grynos lietuvių kalbos grožį, tekstų meniškumą, dėl ko jis atmesdavo daugybę naujesnių, jo manymu, tiesmukų ar nenuoseklių tekstų, kuriuose pasitaikydavo svetimybų (Stanevičius 2016: 357–358). Įdomu, kad idealizuojantį etiniu aspektu požiūrį į lietuvių dainas išsako ir kitataučiai. Štai Vsevolodo Milerio ir Filipo Fortunatovo pastebėjimai lietuvių liaudies dainų rinkinio pratarinėje: senųjų tradicinių dainų vietą užima menkavertės, net nepadorios dainuškos, prie kurių labiausiai linkę vyrai (FM: 4). Dainų turinio degradacija vertinama kaip tautos doros degradacijos požymis, kaip grėsmė tautos dvasiai, tik ilgai niekas nekėlė klausimo, ar tai tikrai vėlyvi ir atneštiniai tekstai³.

Kiek nuosaukia tradicines lietuvių dainas apibūdino Christianas Bartschas:

Panašiai kaip su Lietuvos gamta, taip yra ir su lietuvių nacionaline poezija; jai trūksta, kaip ir šiauresnei jos seseriai – latvių poezijai, pirmiausia pakilumo ir kilnumo, taip pat stebuklingumo, atsigręžimo į turtingą istoriją, herojaus idealo, kuris suburtų išbarstytas jėgas. Kiekvienas čia gyvena ramiai, pakludamas išlikimo instinktui, kurį motina gamta įdėjo į savo vaikų širdis (BDB1: 54).

Kai kurie tautosakos rinkėjai – Jonas Basanavičius ar Liudas Gira (E. Radzikauskas) – neaukštino dainų moralumo, bet jas vertino dėl jų istorinių duomenų. Iki šiol svarstoma, ar, siekdamas suteikti dainoms daugiau istorinės vertės, jų nebus savaip perkūręs Krėvė Mickevičius⁴.

Kitus tautosakininkus domino, kuo gyvena visuomenė, kokius tekstus dainuoja dauguma, todėl jų dainynuose ar dainų įrašuose matome kitokį vaizdą: čia daug kūrinių, kurių kilmė vėlyva; tai naujesnės poetikos, melodikos, eilėdaros ir tematikos bei stilistikos tekstai – sukilimų dainos, blaivybės sąjūdžio dainos, patriotinė dainuojamoji lyrika, autorinės meilės dainos ir kt. Antai po nemenką pluoštą literatūrinės kilmės autorinių ir anoniminių dainų rastume Daukanto *Dainėse žemaičių*, A. ir J. Juškų *Lietuviškų dainų* tritomyje⁵, J. Basanavičiaus *Ožkabalių dainose*, Viliaus Kalvaičio rinkiniuose *Rūtų lapeliai* (1894), *Prūsijos lietuvių dainos* (1905). Eduardas Volteris, rinkęs tautosaką ir daręs garso įrašus Rytų ir Pietų Lietuvos kaimuose XX a. pradžioje, taip pat

3 Objektyviau šią problemą pradėta vertinti XX a. antrojoje pusėje. 1977 m. Jonas Balys leidinyje *Lietuvių dainos Amerikoje* (antras leidimas) pripažįsta, kad „apie mūsų dainų padorumą buvo susidaręs visas mitas, kuriam pagrindą davęs L. Rėza, o lietuviai turį nemažai ir erotinių dainų, šurkščių vestuvinių apdainavimų“ (BILDA: XIII–XV).

4 Jo Merkinės parapijoje 1903–1907 m. surinktos dainos išsiskyrė retais istoriniais elementais: minimas kunigaikštis Šarūnas, Perlojos, Merkinės mūšiai, kas vėlesnių tautosakos rinkėjų nebuvo užfiksuota (KDLLD). Plačiau V. Krėvės dainų autentiškumo klausimą yra tyrusi Vilma Daugirdaitė straipsnyje „Ar jau įmintos visos Vinco Krėvės folklorinės veiklos mįslės“ (Daugirdaitė 2007: 303–307).

5 Išsamiai Juškų skelbtos medžiagos žanrinę įvairovę yra aptarusi Vita Ivanauskaitė-Šeibutienė straipsnyje „Didžiosios dainų knygos: lietuvių dainynų mokslinės edicijos pradmenys brolių Juškų folkloro publikacijose“ (Ivanauskaitė-Šeibutienė 2019: 200–223).

fiksavo įvairaus amžiaus, stiliaus ir turinio medžiagą. Liberalių pažiūrų šiuo klausimu bus buvęs ir kultūrininkas Laurynas Ivinskis. 1894 m. Amerikoje kaip atskiras leidinys išleistas jo atsišaukimas, kuriame jis ragino rinkti tautosaką: klausimai apie dainas apėmė tiek tradicinį, tiek ir naujesnį repertuarą. Siekta fiksuoti autorinių dainų plitimą, galimą nutautėjimą ar tiesiog svetimų tautų repertuaro įtaką (Ivinskis 1894: 3).

Nors vėlyviesiems dainų tekstams daug įtakos darė anuometinė grožinė literatūra, jie plito ne vien raštu, bet ir žodžiu, plisdami varijavo, netgi savitai kontaminavo su senosiomis tradicinėmis dainomis, rado savo vietą tradicinėse šventėse, išsilaikė visuomenės atmintyje daugiau nei šimtmetį, tad jų negalima laikyti netradiciniais (plačiau žr. Sadauskienė 2006). Tiesiog ta tradicija vėlyvesnė. Mums šiuo atveju svarbu konstatuoti, kad jau XIX a. tarp tautosakos tyrėjų ryškėja dvi lietuvių dainos sampratos: 1) tai esantis senasis neraštingo kaimo žmonių repertuaras, kuris esą geriausiai atskleidžia tautos charakterį ir pasaulėjautą; 2) tai esančios visos – tiek senos, tiek naujos – populiaros, aktualios lietuviškai dainuojamos dainos, išreiškiančios lietuvių lūkesčius, nepriklausomai nuo kilmės ir sukūrimo laiko. Čia svarbu pastebėti, kad XIX a. buvo itin palankus dainuojamosios poezijos sklaidai ir šio žanro aktualizavimui visuomenėje. Dėl mažo lietuviakalbės visuomenės dalies raštingumo ir labai stiprių dainavimo tradicijų dainos žanras buvo viena įtaigiausių ir parankiausių informavimo, komunikavimo, ideologinio poveikio priemonių. Be to, dėl lietuviškos spaudos draudimo ir literatūros kūrėjų persekiojimo daugumai autorių buvo patogiau likti nežinomiams, tad sukurtos dainos visuomenėje plito kaip anoniminės, pritaikius joms populiarią melodiją. Tai lėmė ypač glaudžias liaudies dainos ir naujai kuriamos poezijos sąsajas.

Pirmąją liaudies dainų sampratą galima vadinti normatyvine: teigiama, kad lietuvių dainos yra etiškos, estetiškos ir archajiškos. Dainų tradicija suprantama kaip statiška, susiformavusi per daugelį amžių, nepaliesta rašto ir kitų kraštų įtakos. Beje, kaip įtikinamai atskleidžia Jurgita Ūsaitytė straipsnyje „Dainų recepcija tautinio atgimimo laikotarpio lietuviškoje spaudoje“, ši idealizuojanti koncepcija vyravo ir XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios periodikoje (plačiau žr. Ūsaitytė 2019).

Antrąją sampratą galima būtų vadinti liberalia, tokia, interpretuojančia dainų tradiciją ne kaip išdailintą ir užsikonservavusį praeities paveldą, bet kaip gyvenamojo laiko visuomenės mentaliteto išraišką. Dainų žanrui keliami reikalavimai – aktualumas ir populiarumas, per daug nesigilinant nei į kilmę, nei į amžių ar stilistinių-meninį išbaigtumą. Tiesa, tos skirtingos dainos sampratos dar nebuvo tiksliau apibrėžtos ir įsisąmonintos. XIX a. lietuviškuose raštuose dar nebuvo ir terminų *liaudies daina* ar *lietuvių daina*, *tautinė daina*⁶.

6 Pirmasis lietuvių dainynas, parengtas ir išleistas Liudviko Rėzos, buvo pavadintas *Dainos oder litthausische Volkslieder...* Kaip žinia, vokiškas *das Volk* reiškia ir liaudį, ir tautą. Peržvelgus vėlesnių XIX a. lietuviškų dainynų pavadinimus, akivaizdu, kad tuomet dominavo regioninės ir tautinės priklausomybės nusakymai, o ir patys rinkiniai sudarinėti renkant dainas tam tikrame regione (Ivanauskaitė, Sadauskienė 2000: 239–240).

Bene pirmasis dainas *lietuviškomis dainomis* arba *tautos dainomis* bus pavadinęs Jonas Basanavičius *Ožkabilių dainų* pratarinėje. Vėliau būtent jo terminijos nuosekliai laikėsi nepriklausomybės laikų folkloristai Mykolas Biržiška ir Teodoras Brazys⁷.

XX a. pradžioje neretai lietuvių liaudies dainos vadintos ir *žmonių dainomis*. Ši pavadinimą mėgo vartoti žymieji rašytojai Juozas Tumas-Vaižgantas, Balys Sruoga, Kazys Binkis (Ivanauskaitė, Sadauskienė 2000: 242–243). Tokie pavadinimai perteikia XX a. pradžioje besiformuojantį supratimą, kad dainos turi ne tik išreikšti sodiečių mintis ir jausmus, bet ir reprezentuoti visuomenę, tautą, kad jos gali būti atskirų visuomenės grupių lūkesčių reiškėjomis. Tuo metu plačiajai visuomenei skirti dainynėliai neretai turi tikslinamuosius pavadinimus: sodiečių dainos, jaunimo dainos, dainos mergaitėms, kovotojų dainos, linksmos dainelės. Šiuose leidiniuose tekstai pateikiami paprastai tokiu būdu: pradžioje – naujos ar vėlyvos literatūrinės kilmės dainos, dažnai stipriai idėjiškai angažuotos, toliau – tradicinės senosios dainos, neretai kiek sutrumpintos, nepriekaištingos poetinės formos ir stiliaus. Ką rodo tokia dainynų struktūra? Pirma, kad nauju poetiniu žodžiu siekiama paveikti auditoriją formuojant jos tautinį ir pilietinį susipratimą, antra, autorinė poezija, spausdinama šalia, turi suteikti liaudies dainai naują statusą – prilyginti ją aukštajai literatūrai, spausdintam žodžiui, įtikinti skaitytoją dainų idėjinio vertingumu.

IŠ PRIVAČIOS ERDVĖS Į SCENĄ: LIAUDIES DAINA VIRSTA TAUTINE

Amžių sandūroje liaudies dainos vertingumas anaip tol ne visiems buvo akivaizdus dalykas. Carinė valdžia visai varžė lietuviybės sklaidą, kartu persekiojo ir lietuviškų renginių organizatorius, tad išeiti į viešumą dainos ilgai neturėjo galimybių. Be to, dalis nutautusių bažnyčios atstovų taip pat nepalaikė pasaulietinių koncertų ir liaudies dainų dainavimo lietuviškai (Arminas 1998: 15–16). Sieki, kad lietuvių dainos būtų atliekamos scenoje, kultūrininkai interpretavo kaip laisvės ir nepriklausomybės išraišką.

Noras pakylėti dainas į aukštesnį meninį lygį ir suteikti aukštesnį socialinį statusą matyti chorvedžių ir kompozitorių veikloje⁸.

7 Pavyzdžiu gali būti Teodoro Brazio leidinys *Lietuvių tautinių dainų melodijos* (BrTDM). Nors dainos vadinamos tautinėmis, rinkinyje pateikiamos vien tradicinės, nėra literatūrinių, vėlesnių laikų posmų.

8 Jau XIX a. pabaigoje tiek Mažojoje Lietuvoje, tiek Lietuvoje būrėsi daug draugijų, kurios rengė lietuviškus vakarus su lietuviškomis dainomis (Gaudrimas 1958: 112). Kaune 1899 m. įvyko pirmas lietuviškas vakaras, kuriame pasirodė pirma pasaulietinė choro grupė „Daina“ (pirmą kartą kolektyvas viešai pasirodė 1901 m. gegužinėje): „Iš aplinkinių vietovių susirinkusiems kaimo žmonėms lietuviškos dainos padarė neišdildomą įspūdį. Jau vien tai, kad choristams grįžtant namo ant Nemuno kranto valstiečiai uždegė laužus ir šaukė „Valio!“, rodo didžiulį lietuviškos dainos poveikį“ (Arminas 1998: 25).

Pirmieji mūsų dainų aranžuotojai lietuviai – Vilhelmas Storosta-Vydūnas, Vincas Kudirka – dėjo pastangas populiarinti tradicines dainas tarp aukštesniųjų sluoksnių, todėl jas aranžavo, pritaikydami to meto choriniams kūriniais būdingą daugiabalsumą. Vydūnas manė:

Daina <...> turi ir tokiems žmonėms savo gražumą apreikšti, kurių pajautimas yra kultūros gyvenimo atšipintas. Kad tokiems žmonėms dainos patikt galėtų, tai reikalinga tvirtesnio ritmo ir trumpesnio minčių suglaudimo, gal ir jų perkėlimo į aplamesnį sumanymą (VLA: 74).

Kaip pastebi folkloristas Stasys Skrodenis, „Rytų Prūsijoje liaudies daina vos ne nuo pirmųjų žingsnių į sceną ėjo aprengta puošnesniais apdarais, akademiška, dažnai gerokai perdirbta“ (Skrodenis 2010: 171). Kad aranžuodamas liaudies dainas padaro jas priimtinesnes kultūringos visuomenės poreikiams, manė ir Vincas Kudirka. Jis net organizavo Varšuvoje konkursą lietuvių dainoms aranžuoti, kad besiformuojantys lietuvių chorai turėtų ką atlikti. Netrukus išėjo du aranžuotų dainų *Kanklės* (1895, 1899) sąsiuviniai (Landsbergis 2012: 7). 1904 m. išėjo Vydūno aranžuotų liaudies dainų rinkinys chorui *Lietuvos aidos*, 1909 m. – *Lietuvos varpeliai* (Gaudrimas 1958: 114). Matyt, manyta, kad, suteikiant dainai chorinį skambesį, ji tampa elitiniu muzikiniu žanru, tinkamu atlikti scenoje. XIX a. pabaigoje Varšuvos lietuviai įkūrė „Lietuvos“ draugiją, kurios vienas iš tikslų buvo rinkti liaudies dainas ir pritaikyti jas chorams, kad būtų ką atlikti slaptuose kultūriniuose renginiuose. Dainos pradėtos populiarinti laikraščio *Varpas* puslapiuose (Landsbergis 2012: 73–74). Taigi amžių sandūroje tiek Mažojoje Lietuvoje, tiek ir Lietuvoje manyta, kad sumoderninus tradicinę dainą ji įgis naują kokybę neprarasdama tautinio turinio.

Kita vertus, chorinio dainavimo stilistikos šiuo laikotarpiu negalima laikyti vyraujančia ar juolab priešinti jos tradiciniam atlikimui. Pasaulietinių chorų buvo mažai, chorinė dainavimo kultūra dar buvo silpna, todėl dainavimo tradicija tiek privačioje, tiek viešojoje erdvėje buvo labai homogeniška. Sceninio ir folklorinio meno glaudumą patvirtintų ir Austės Nakienės įžvalgos apie pirmuosius chorų bei etnografinius dainų įrašus. Štai XX a. pradžioje, siekiant kaupti etnografinę medžiagą, 1908–1909 m. į vaškinius volelius buvo įrašyti to meto kaimuose skambėję dainų ir dainavimo manieros pavyzdžiai, o 1907–1911 m. – išleistos plokštelės su chorinėmis dainomis. Kaip pastebi mokslininkė, pirmosioms būdinga didelė stilistinė įvairovė, neretai kaimuose dainininkės chore pralavintais balsais įdainavo atliekamų dainų, tarp kurių netrūko autorinių, o chorinio dainavimo stilistika ir chorų repertuarai daug kur skambėjo liaudiškai, juose netrūko regioninių folkloro dainų pavyzdžių. Iš dalies taip atsitiko dėl to, kad miestų lietuviška kultūra tik kūrėsi, neturėjo savo tradicijų, stiprių kultūrinių bendruomenių (Nakienė 2016: 64–67). Antra vertus, nepamirština, kad

pirmosios lietuvių inteligentų kartos XX a. pirmojoje pusėje kilo būtent iš kaimo, tad ir ta kirtis *liaudiška – miestiška, elitiška – prasta* nebuvo tokia aktuali. Visuomenė kultūros centruose, kaimo bendruomenėse laisvai formavo savo repertuarą: kas atgyvenę – pasimiršdavo, kas nauja ir gražu, aktualu – pritaikydavo. Tą aktualumą savaip koregavo kintanti kultūrinė dainų funkcija: jei tradicinėje kaimo bendruomenėje buvo svarbu, kad daina įsitetktų darbų, papročių ir apeigų rate, tai dabar vis svarbesni darėsi nauji tikslai – naujos tapatybės, naujų visuomenės lūkesčių atspindėjimas, modernėjančio žmogaus emocinės savivokos ir individualizmo refleksijos, kintanti estetika ir, žinoma, scenos iššūkiai – daina turėjo tikti žiūrovui, kuris tikėjosi ne tik to, kas jam žinoma, bet ir kažko naujo. Taip pamažu XX a. pradžioje formavosi liaudies dainos sceninio atlikimo stiliška ir sceninis liaudies dainos įvaizdis: etiška, estetiška, neretai sutrumpinta ir prarandanti tarminius bruožus daina, atliekama keliais balsais. Į dainų rinktines pradedamos įtraukti harmonizuotos melodijos, kanonizuotų tekstų liaudies dainos chorams, mokykloms, draugijoms ir organizacijoms⁹.

Tokia būtų savaiminė tradicijos raida ir tos raidos pretekstai. Tačiau įžvalgesni ir labiau išsilavinę kultūrininkai netruko tame stichiškame procese pasigesti tautinės dvasios gynimo.

LIAUDIES DAINA – TAUTOS DVASIOS REIŠKĖJA

Amžių sandūroje vis intensyviau pasigirsta nuomonė, kad dainose atsispindi tikrasis tautos veidas, kurį puoselėti turinti ir atitinkama muzikinė kultūra bei naujoji kūryba. Muzikai keliamas reikalavimas – perteikti tą dvasią ir kartu ją puoselėti. Antai Mikalojus Konstantinas Čiurlionis laiškuose nuoširdžiai apgailėstavo, kad žmonėse skamba daug ne lietuviškų, o tarptautiškų dainų, o dar liūdniau esą, kad lietuviai poetai sukuria eiles, kurioms neretai parenkamos lenkiškos melodijos (Nakienė 2016: 308–309). Kompozitorius kvietė ieškoti tradicinių monotoniškų dainų melodikos žavesio, būdamas įsitikinęs, kad joje išreikštas lietuvių „gilus, mistiškas būdas“ (ten pat: 298–299). Jis suformulavo naujus dainų muzikinio aranžavimo principus: ne sudėtingumo link, o autentiško skambėjimo link. M. K. Čiurlioniui įdomios buvo tik senojo klodo dainos. Jose įžvelgė tautos dvasią, kurios atspindėjimas, kompozitoriaus manymu, yra svarbiausias kriterijus sprendžiant apie kūrinio vertingumą.

Jo mintis savaip tęsė ir filosofas A. Maceina: darbe *Liaudies daina – tautos sielos išraiška* (pirmąkart paskelbta vokiečių kalba 1955 m.) jis pabrėžė, kad lietuvių tauta vis dar nėra praradusi gyvo poreikio apdainuoti visą patiriamą aplinką:

.....
 9 Tipiškas pavyzdys būtų Stasio Šimkaus *50 jaunimo dainų* (ŠJD). Leidinyje išskirtinai tik lietuvių liaudies dainos, pritaikytos choriniam dainavimui. Melodinės dermės pakeistos, kaip ir sutrumpinti liaudies dainų tekstai, kurie, beje, pateikiami literatūrine kalba.

<...> tikroji lietuviškos sielos objektyvacija yra daina. Lietuviai dainuoja ne dėl meno, bet kad pačia daina suteiktų savo gyvenimui būties formą (Maceina 1993: 147); <...> dainavimas atskleidžia pirmykštę sielos ir pasaulio vienybę. Jis taip pat ją ir sukuria. Taigi jei tauta, tokia kaip lietuvių, ypatingu mastu ir su ypatinga meile mėgsta dainą, – tai yra ženklas, kad ši tauta nežiūri į būtį kritiškai klausdama, bet išgyvena ją betarpiškai ir padaro būtį gimtąja gyvenimo erdve, kur visa kartu buvoja sandoroje ir kur „vilkas guli šalia ėriuko“ (Iz 116). Bet kartu tai yra ženklas, kad ši tauta vis dar tebėra ikifilosofinėje būklėje, nors jau seniai gyvena aukštos kultūros sferoje (Maceina 1994: 55).

Poeto ir folkloristo Balio Sruogos požiūris į dainas labiau antropologinis. Pasak mokslininko, veikiant kraštovaizdžiui, ūkio santykiams (gyvenimo būdai), istorinei lemčiai, rutuliojasi tam tikra sąmonės forma – „tam tikras jausmų ir idėjų kompleksas“, kuris lemia ir meno savitumą. Tiesa, pastarąjį jis matė ne dainų turinyje, bet jų poetinėse priemonėse (Sruoga 1927: 26–27). Aprašydamas vyraujančias dainų emocijas, jis liko gerokai tendencingas, konstatuodamas, kad „[L]ietuvių gi liaudies kūryba – tapradis liūdėjimas, nesibaigiamas ilgėjimas, neišbrendama gėla – su tyliais prošvaisčiais kitokios būties“ (ten pat: 33). Jo požiūrį į senąsias ir naujesnes dainas atspindi pateikiama klasifikacija *Dainų poetikos etuduose* (1927): literatūrinių dainų atsiradimą ir paplitimą mokslininkas siejo su tautosakos evoliucijos persilaužimo momentu XIX a. antrojoje pusėje, kai atgimstant tautai kūrybos objekto ir formos atžvilgiu tautosaka ėmė labiau keistis. Tradicines senąsias dainas jis vadino *natūralinėmis*, o literatūrinės kilmės – *darytinėmis* (ten pat: 14). Naujoviškų dainų tekstai, jo nuomone, yra pastovesni, nuosekliau dėstomos mintys, logiškai jungiami posmai, rimuojama. Jis mokslininkas skirstė į dainuškas, lojimus ir literatūrines. B. Sruoga atkreipė dėmesį į tokius dainų išlikimo veiksnius kaip atitiktį daugumos skoniui, mentalitetui, tačiau autorius nelinko literatūrinės kilmės individualių dainų laikyti tautosaka, nes „liaudis jų nekūrė, net ne visai jas suvirškino [adaptavo – B. S. past.]. Ir todėl šios dainos nieku būdu negali būti mūsų liaudies kūrybos pavyzdys, negali būti tyrimo objektas liaudies kūrybos tyrinėjimams“ (Sruoga 1927: 25). Ir nors akcentavo, kad „per šimtmečius kaitaliojasi tautos sąmonės forma“, kad „liaudies poezijos stilius, jo išsirutuliojimas – tautos kultūrinio brendimo vaizdovaizdis“ (Sruoga 1927: 4), mokslininkas nepripažino, kad lietuvių tautinę dvasią galėtų atspindėti „darytinės“ dainos.

Šiek tiek kitaip dainų raidą ir tradiciją vertino Sofija Čiurlionienė. Jos kultūrininkės laikysena („ieškau išgelbėjimo tikroje doroje ir tikroje kultūroje, kurias turime išauklėti patys savyje“) vertė ieškoti moralinių ir dorovinių atramų mene (dailėje), kuris „vien per savo grožę, per savo prakilnumą kelia aukštyrį ir tobulina“ (Kyman-taitė–Čiurlionienė 2016: 121, 107). Pasak jos, tikrasis menas – tai „širdies klyksmas“, „antrasis pasaulis“, „skausmo takas į dvasios vartus“, „žvelgsys dvasios akimis“. Visa tai S. Čiurlionienė atrado senosiose dainose, kurios „užgimė nesuteptomis

formomis“ (ten pat: 106, 108). Pagrindiniais tradicinių lietuvių dainų tekstų bruožais ji laikė lakoniškumą, paprastumą ir gamtiškumą (ten pat: 29–30, 139, 211, 220). Tačiau XX a. dainų situaciją vertino neigiamai:

Nelaimė tik viena: lietuviškos gaidos jau nebegrynos, šen ir ten įsibrovė tai rusų, tai lenkų dainų įtėkmė. Ypač daug kenkia tame dalyke jaunuomenė, sugrįžusi iš kariūmenės, kur išmoksta visokių, kartais ne per gražių, svetimų „dainuškų“ <...>; daug taip pat kenkia visokie, nedaug teišmaną naujų gaidų statytojai (ten pat: 67–78).

Įdomu, kad *nesuteptomis* laikomos ne tik Rėzos, bet ir Juškų surinktos dainos (ten pat: 107), nors jose jau daug vėlyvesnės kūrybos posmų. Taigi, priešingai nei M. K. Čiurlionis ar B. Sruoga, ji vėlyvąją XIX a. dainą buvo linkusi priskirti folklorinei tradicijai, ypač jei dainius kalba širdies balsu:

Šiandien <...> ne vieno ausį užgauti gali Vienužio makaronizmai, bet jis juk dainavo taip, kaip žmonės šneka, ir, atjautęs jo gryną poeziją, nepatėmija žmogus klaidingų išreiškimų – mato tik, kad poeta toks, koks yra, artimas yra visiems ir dainos jo tai tautiškas turtas (ten pat: 32).

O XX a. lietuvių dainų ir poezijos situacija įvertinama griežtai: „Šios dienos dailės [meno] neturime“ (ten pat: 107).

Žinoma, taip pakylėtai ir romantizuotai apibrėžus tautinės dainos charakterį, jos dvasią, tenka atsiriboti nuo didelės dalies tekstų, kurie tokio apibūdinimo neatitinka etiniu, stilistiniu, emociniu ar kilmės požiūriais. Kurdami tautinės dvasios ideologiją XX a. pirmosios pusės kultūrininkai ignoravo tradicines humoristines dainas, literatūrinės didaktinės-humoristinės XIX a., sukilimų dainas, romansus, populiarias dainas atneštinėmis melodijomis.

Daina šiuo laikotarpiu ne tik išreiškė tautos charakterį, bet ir atliko dar vieną esminį sociokultūrinį vaidmenį – tapo tiesos apie tautos ir liaudies gyvenimą šaltiniu. Dainos pasitelktos dienos realijoms, gyvenimo tiesai iliustruoti, jos buvo lyg papildomas argumentas ten, kur trūko sociologinių faktų ar tiriamosios medžiagos. Vienas ryškesnių pavyzdžių galėtų būti ir Gabrielės Petkevičaitės-Bitės tekstas *Apie moterų klausimą* (BMK), parašytas po moterų suvažiavimo 1910 m., kuriame keliant moterų klausimą lygia greta cituojamos dainos ir autentiški nepavydėtinoje situacijoje atsidūrusių moterų pasisakymai. Rašytojai dainos tekstas yra ir socialinės realijos, ir visuomeninio situacijos vertinimo atspindys. Antai:

Mes lietuviai puikiausiai randame nupieštą moters likimą liaudies dainose. Viena iš jų šitaip kalba: „Nesirūpink, seserėle, / Kaip prausi burnelę. / Nusiprausi burnužėlę /

Graudžioms ašarėlėms. / Nesirūpink, seserėle, / Galvos nešukuosi. / Šukuos tavo geltas kasas / Bernas su nageliais. / Nesirūpink, seserėle, / Neskalsi žlugtelių. / Nuskalbs tavo marškinėlius / Ant baltų petelių.“ Tik mūsų liaudies dailė moka taip giliai ir teisingai paliesti gyvenimo opas (BMK: 5–6).

Tad dainai suteikiamas realybės, tiesos žodžio reprezentanto vaidmuo. Taigi, jei XIX a. lietuvių daina buvo skirta svetimam adresatui įtikinti tautos vertingumu, tai XX a. patys lietuviai ją traktavo kaip jų vidinę savastį ir gyvenimiškos tiesos šaltinį. Žinoma, laikantis tokių nuostatų, kultūrininkams ir švietėjams negalėjo nekilti pagundos to dainų pasaulio pateikti pagražinto, ypač jei tikslai – dorinti jaunesnę kartą ir konsoliduoti visuomenę.

Kita vertus, folkloristai, kurie rūpinosi tautotyra ir folkloro rinkimu, dainų tradiciją matė ir vertino įvairiai. 1907 m. Vilniuje įkūrus Lietuvių mokslo draugiją imta rengti tautosakos rinkimo programą, kuri pasirodė 1910 m. (*Trumpa Folkloro dalykams rinkti programa*). Joje nedaug dėmesio skirta dainoms, tenurodyta rinkti „dainos, balados, apdainavimai, pantomimos“, tačiau akivaizdu, kad programos sudarytojų žvilgsnis krypo į „senovės liekanas“ ir senosios pasaulėjautos studijas (Grinius 1910: 7–8). O štai lietuvių studentų Kraštotyros draugijos (įsteigtos 1923 m.) parengtame leidinyje *Lietuvių tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa* (1925) pagal temą, žanrą ir kilmę įvardytos labai įvairios dainos, kurios visos laikytos vertos dėmesio, neišskirtas kurių nors dainų didesnis pranašumas. Čia jau minėtos ne tik senosios vestuvinės, darbo, karinės, vaikų, lopšinės, bet ir poetų kurtos, šių laikų karinės, elgetų, gėrimo, baladės, talaluškos, net „eilėtos pasakutės apdainavimai (vietinių atsitikimų, žmonių, vietų)“, taip pat tikėtasi rasti ir istorinių bei mitologinių dainų (Būtėnas 1925: 144–147). 1935 m. atkurtas Lietuvių tautosakos archyvas išleido *Tautosakos rinkėjo vadovą*, kuriame nurodyta rinkti visą tautosaką:

<...> graži ar negraži, padori ar nepadori, ilga ar trumpa, girdėta ar negirdėta. Reikia tik žiūrėti, kad tai būtų liaudies kūrinys, plačiau žmonėse paplitęs (Balys 1940: 7).

Vis dėlto pirmenybė teikta senosioms:

Dainų tarpe reikia pirmoj eilėj ieškoti senesniųjų: jas nėra sunku atskirti nuo naujosios kaimo poetų kūrybos. Senosios dainos paprastai neturi rimo (galūnių suderinimo), eilutės neilgos, jose skiemenų skaičius labai įvairuoja, ne visur gali aiškiai skirti posmus. Senosios dainos pasižymi paprastumu ir nuoširdumu, jose gausu poetinių priemonių (ten pat: 10).

Tos pačios nuostatos atkartotos ir antrajame 1940–ųjų metų leidime. Taigi folkloro rinkėjai raginti plačiau atmerkti akis ir visą žmonių repertuarą matyti kaip svarbų ir vertą išsaugoti ateities kartoms.

O viešajame dainos gyvenime stiprios kitos tendencijos. Profesionalėjant chorams ir akademinėi lietuvių muzikai, vis aiškiau išsiskyrė aranžuota chorinė daina, ji ėmė vyruoti scenoje. Antai 1924 m. buvo surengta pirmoji Dainų šventė ir jos repertuare dominavo aranžuotos dainos chorams. Beje, autentiškas folkloras, atliekamas etnografinių ansamblių Dainų šventėse, pasirodys tik 1990–aisiais (Skrodenis 2010: 276)¹⁰.

Kita vertus, pamažu stiprėjo suvokimas, kad tradicinė kultūra yra savita regionuose, tad siekta viešumoje formuoti ne tik tautinę, bet ir etnografinę tradicinės kultūros viziją. Antai ketvirtajame dešimtmetyje organizuotos regioninės tautos meno šventės, Senovės dienos, kuriose siekta parodyti autentišką regioninę tautosaką ir tautodailę (Skrodenis 2010: 187). Antanas Mažiulis 1936 m. parengė patarimus *Tautosakos ir papročių ruošimo šventėms*, kuriuos S. Skrodenis laikė pirmosiomis autentiško folkloro perkėlimo į sceną rekomendacijomis (ten pat: 188).

Ketvirtajame XX a. dešimtmetyje tiek folkloristikoje, tiek viešumoje palaiptamsiui įsitvirtino *liaudies dainos* terminas (Ivanauskaitė, Sadauskienė 2000: 243). Greičiausiai tai lėmė būtinybė atskirti gausėjančią profesionaliąją kūrybą nuo neprofesionaliosios. Nors tuo laikotarpiu apibūdinimai *lietuvių, liaudies, žmonių, tautos daina* dažnai vartoti sinonimiškai, *tautos* ir *lietuvių dainos* kaip terminai pamažėle buvo išstumti. Iš dalies tai buvo savaiminis procesas, nes dėl besiplėtojančios profesionaliosios kūrybos iškilo poreikis griežčiau atskirti ir koncertų metu įvardyti, kokia daina – liaudies ar autorinė – atliekama. Kita vertus, būtų buvę netikslu ir šventvagiška populiarių autorinių dainų nevadinti tautinėmis ar lietuvių dainomis, tad senosioms tradicinėms dainoms ir prilipo *liaudies dainos* terminas. Tačiau verta nepamiršti, kad tarpukariu tais pačiais terminais *liaudies daina* ir *tautos daina* neretai vadinti du kiek skirtingi dalykai: 1) tradicinė kaimo daina, kuri buvo perimama kaip šeimos ar tėviškės repertuaras, perduodama žodžiu, atliekama privačiai, savo malonumui, tarmiškai, lengvai varijuojanti, pritaikoma kiekvienai progai, ir 2) aranžuota chorinė daina, kuri buvo skiriama scenai, pastovaus teksto, atliekama bendrine kalba, harmonizuota, išdailinta, būtinai atitinkanti viešąsias padorumo normas¹¹. Jas siejo tas pats teksto turinys (jei atmesim vėlyvąją, pramoginę, obscenišką folkloro dalį) ir ta pati melodija, tačiau stilistika, intencija, atlikimo vieta, balso nustatymas

¹⁰ Vienas labiausiai prie dainų aranžavimo ir chorinės kultūros prisidėjęs žmonių buvo S. Šimkus, kuris 1911 m. išleido pirmąjį harmonizuotą dainų rinkinį *Mūsų dainos* (Gaudrimas 1964: 114). Rinkinyje – vien tradicinės liaudies dainos, pritaikytos chorams.

¹¹ Beje, kaip yra pastebėjusi Ona Narbutienė, tarp liaudies dainų aranžuotojų tarpukariu taip pat vykusios ideologinės kovos: kaip tinkamai aranžuoti liaudies dainas ginčijosi tradiconalistai, modernistai ir avangardistai (Narbutaitė 2009: 60–61).

buvo skirtingi. Panašu, kad tarpukariu šios dvi dainos formos nepriešintos tarpusavyje, tik antroji labiau vertinta kaip skirta viešumai. Ji buvo tapusi ir jaunųjų kartų tapatybės reiškimo būdu: daug organizacijų, mokyklų, įmonių turėjo savo chorus, dainuoti juose buvo tam tikras kultūringumo, visuomeninio aktyvumo požymis. Apskritai reiktų manyti, kad lietuviški pasaulietiniai chorai iki Antrojo pasaulinio karo pradžios buvo tikrieji lietuviškos ir tautiškos kultūros reiškėjai ir ugdytojai. Kaip pastebi Anicetas Arminas, lietuviški chorai lengviau kūrėsi kaimuose nei miestuose (Arminas 1998: 56), taigi jų judėjimas buvo intensyviausias ten, kur buvo homogeniškiausios lietuvių bendruomenės. Chorai buvo itin populiarūs ir išeivijoje: „Apskritai, kur gyveno būrelis lietuvių, jei tik atsirasdavo vadovas, susiburdavo ir choras“ (ten pat: 56, 89). Taigi, būtent chorai šiuo laikotarpiu buvo tapę tautinės tapatybės reiškiėjais, o aranžuota folklorinė daina, atliekama išlavintais choriniais balsais, – lietuvių tapatumą perteikiančiu žanru. Čia minėtinas faktas, kad pirmojoje amžiaus pusėje visi lietuvių kompozitoriai aranžavo liaudies dainas. Tai buvo tapę tarsi privalomu išmėginimu ar kokia visuomenine pareiga kiekvienam muzikos profesionalui¹².

DAINŲ CENZŪRA IR VERTINIMAS SOVIETMEČIU

Sovietmečio ideologija bei cenzūra veikė visas folkloristikos ir folklorizmo sritis, savaip koreguodama ir kanoninę dainos sampratą. Naujas dainos traktavimas aki-vaizdus ir moksliniame diskurse, ir viešajame dainos gyvenime, jis palietė tautosakinės medžiagos rinkimą, saugojimą ir ediciją.

Sovietmečiu iš visų žanro terminų teliko *liaudies daina*, kurios samprata ilgainiui kiek kito. Liaudies dainomis laikytos ir senosios kaimo dainos, ir naujesnis XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės repertuaras, tiesa, dalis jo nutylėta¹³.

Antai leidinyje *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956* (1957) teigiama, kad tautosaka kuriama ir šiandien, ji skirstoma į ikitarybinę ir tarybinę, iš ikitarybinės matoma tik senoji klasikinės poetikos daina ir socialinio protesto bei revoliucinės,

12 Kaip yra pastebėjusi Rima Mikėnaitė, „[H]armonizuotas lietuvių liaudies dainas teisėtai galima pavadinti trumpa nacionalinės profesionaliosios muzikinės kūrybos formavimosi ir vystymosi enciklopedija“ (Mikėnaitė 1972: 22).

13 Išeivijoje Jonas Balys bandė savaip diferencijuoti terminus. Jo knygoje *Lietuvių dainos Amerikoje* išsakoma mintis, kad senąsias tradicines dainas esą geriau vadinti *liaudies* dainomis, o štai *tautos* ar *žmonių* dainomis tiktų vadinti visas tas vėlyvas autorines dainas, kurias žmonės tiesiog mėgsta dainuoti (BILDA: XXXI). 1968 m. išleistoje *Lietuvių enciklopedijoje* jis išsakė jau griežtesnį požiūrį: „Tradicinė yra senoji folklorinė daina ir tik ji gali būti laikoma liaudiška. Tuo tarpu vėlesnės autorinės dainos, net jeigu populiarios ir žmonių dainuojamos, nėra tradicinės“ (Balys 1968: 475). Gal taip siekta atsiriboti nuo įvairių naujų folklorinei tradicijai priskiriamų ideologinių tekstų, kurių turinys mokslininkui buvo nepriimtinas.

ignoruojami romansai, emigrantų, tremtinių dainos, neminimos didaktinės dainos, literatūrinės kilmės dainos (LTU: 7–22). Iš tarybinių pristatomos tik nukreiptos prieš vokiečių okupantus ir palankiai perteikiančios kolūkių kūrimą. Naujai suformuluotas objektas iš dalies koregavo tradicinės dainos sampratą: ji – nebe vien kaimo žmonių sukurta ir kelių kartų atmintyje saugoma kūryba, bet ir miesto aktualis repertuaras, neturintis ilgesnio nei vienos kartos gyvavimo požymių. Žodžiu, liaudies daina nuo šiol tiesiog neprofesionali populiarī kūryba, pasižyminti variantiškumu. Ji atspindi nebe tautos, o dirbančiosios liaudies vertybes ir lūkesčius¹⁴.

Tokį požiūrį patvirtina *Nurodymai tautosakai rinkti* (1955):

Tautosaka – dainos, pasakos, patarlės ir kt. – yra kolektyvinė poetinė darbo žmonių kūryba. Joje atsispindėjo ilgaamžė liaudies istorija, darbo žmonių patyrimas ir pasaulėžiūra įvairiais visuomenės vystymosi laikotarpiais; <...> Reikia siekti užrašyti visus vertingus senosios lietuvių tautosakos kūrinius, šiuo metu dar gyvuojančius liaudyje. Ypatinę dėmesį, renkant tautosaką, reikia skirti užrašymui tarybinės lietuvių liaudies kūrybos, kuri atsirado kartu su Tarybų valdžios įsikūrimu Lietuvoje ir toliau vystosi; <...> užrašinėti reikia tik tuos kūrinius, kurie yra liaudies sukurti, paplitę žmonėse. Iš knygų išmokti kūriniai nerinkini (*Nurodymai tautosakai rinkti* 1955: 3, 4, 6).

Akivaizdžiai atsiribojama nuo vėlyvesnio klodo tautinio repertuaro, nuo XIX a. antrosios pusės ir XX a. pirmosios pusės autorinių ar iš leidinių išmoktų aranžuotų liaudies dainų. Panašių nuostatų laikytasi ir vėliau. Štai 1974 m. išleistuose *Patarimuose tautosakos rinkėjams* teigiama:

Liaudies dainų rinkėjo dėmesys atkreipiamas į darbo, kalendorines, vestuvines, karines-istorines, meilės, socialinio protesto, revoliucines, tarybines dainas, nes šių žanrų kūriniai paprastai yra vertingiausi (*Patarimai tautosakos rinkėjams* 1974: 6).

Įdomu, kad net ir 1989 m. išėjusiuose *Patarimuose tautosakos rinkėjams* išlaikomas panašus santykis su dainuojamąja tradicija, tik „tarybinės dainos“ pakeičiamos „tremtinių“ dainomis (*Patarimai tautosakos rinkėjams* 1989: 6). Sovietmečio cenzūros specifiką rodo ir tautosakos rinkimo taisyklės studentams. Štai 1975 m. Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto išleistoje *Tautosakos rinkimo programoje ir metodiniuose nurodymuose* pabrėžiama, kad „[T]autosakinėje ekspedicijoje reikia

14 Toks oficialus požiūris į dainas patiko ne visiems. Pagrindinėje partizanų spaudoje buvo primenama, kad sovietmečiu „buvo uždraustos visos patriotinės nepriklausomo gyvenimo dainos, galinčios pakelti lietuvių dvasią“; skatinta rinkti tarybines liaudies dainas, nors išties tokia veikla nebuvo rezultatyvi, o apie naujai atsirandančias partizanų dainas sakėta: „Muzikiniu atžvilgiu tos dainos rodo lietuvių dvasios tolesnį tobulėjimą, meninio skonio, estetinių ir etinių jausmų vystymąsi“ (plačiau žr. NL: 534–537).

užrašinėti visų dainuojamosios, pasakojamosios ir smulkiosios tautosakos žanrų idėjinį ir meninį atžvilgiu vertingus kūrinius“; o tarp teminių grupių minimos senosios darbo, apeiginės, vestuvinės, meilės, socialinio protesto, karinės-istorinės (sukurtos iki Pirmojo pasaulinio karo), revoliucinės, tarybinės, vaikų, piemenų dainos, talalinės (Skrodenis 1975: 3–4). Nutylimos literatūrinės kilmės dainos, kurios būtų sudariusios didžiausią aktualiojo žmonių repertuaro dalį. Tiesa, vos po dešimtmečio jau įsidrąšinama kiek kitaip formuluoti objektą: dainuojamoji tautosaka – senosios tradicinės ir naujų laikų tarybinės, socialinio protesto bei literatūrinės dainos, tiesa, pastarosios – tik revoliucinės tematikos ir tarybinių laikų. Atkreipiamas dėmesys, kad tautosakininkai naująjį klodą vertina nevienodai dėl didelės profesionaliosios poezijos ir muzikos įtakos, miesčioniškumo, tačiau

rinkėjas neturėtų sau kelti uždavinio būti kritiku ir teisėju, spręsti, kas gera ir kas ne. Jam reikia fiksuoti tai, kas gyva šiuo metu žmonėse. Tik vienu atveju rinkėjo pozicija turi būti tvirta: reikia atsakyti menkaverčių kūrinių, neteisingai interpretuojančių šių dienų tikrovę (Skrodenis 1985: 59–63).

Akivaizdžiai laviruojant tarp ideologinių gniaužtų ir gyvenamosios realybės, turbūt pirmąkart palankiai ir bent kiek išsamiau atsiliepiama apie romansus: pripažįstama, kad jie ypač populiarūs, nors jų

turinys naivus, neaukštas meninis lygis. Ir vis dėlto jų atsakyti nerekomenduotina kaip tam tikro kupino sunkių pergyvenimų istorinio laikotarpio liaudies poetinės kūrybos etapo, juoba, kad ji, ypač pokario metais, atspindėjo ir tikrus faktus.

Siūloma fiksuoti ir estradines dainas, domėtis atsiminimų albumais, poetine kūryba, nes svarbu matyti vienos vietovės visą būdingąjį repertuarą, nepaisant jo meniškumo (ten pat: 64–65). Tiesa, pastarasis siūlymas vargiai buvo išgirstas.

Moksliniuose dainologijai skirtuose darbuose stengiasi atsiriboti nuo pirmosios amžiaus pusės autoritetų. 1963 m. išleistoje *Lietuvių tautosakos apybraižoje* nepriklausomybės laikų folkloristikai išsakė tokias pastabas:

<...> pernelyg daug dėmesio skiriama religiniams vaizdiniais, mitologijos liekanoms, o ignoruojami socialinės kovos momentai, revoliuciniai motyvai (Apybraiža 1963: 89).

Vis dėlto antrajame *Lietuvių tautosakos* tome (LTt), skirtame dainoms ir raudoms, pateikta nemažai vėlyvosios tautosakos kūrinių, išskirtos sukilimų, net Pirmojo pasaulinio karo ar kovų dėl Vilniaus dainos, emigrantų bei literatūrinės dainos ir raudos. Įdėtas ir pluoštas talalinių. Taigi, išdrįsta parodyti gana plačią teminiu, idėjinu,

stilistiniu, kilme ir amžiumi dainų panoramą, kartu perteikta taki tradicijos samprata, bet dėl ideologinių suvaržymų vaizdas nebuvo išsamus – nutylėtos antitarybinės dainos, romansai ir partizanų bei tremtinių kūryba. Nors akademiniam leidinyje pateikta dainos samprata leido jas interpretuoti kaip populiariųjų, nuolat visuomenės atnaujinamą repertuarą, platesnei visuomenei skirtuose tyrimuose ir šaltinių publikacijose dominavo žvilgsnis į liaudies dainą kaip į senų laikų agrarinės visuomenės žanrą. Tokį susiaurintą ir konservatyvų požiūrį randame aukštųjų mokyklų vadovėliuose, moksliniuose straipsniuose. Akademinių *Lietuvių liaudies dainyno* tomų ir kiti dainų leidiniai taip pat skiriami išskirtinai vien seniesiems kūriniais. Vėlyvajam folklorui dažnai prikišamas idėjinis ir meninis nebrandumas ar menkavertiškumas. Folkloristo S. Skrodenio įsitikinimu, tai lėmė poreikis taikytis prie ideologinių to meto aplinkybių:

<...> priklausomybės laikotarpiu aiškinta, kad naujoviškos dainos nemeniškos, nevertingos, todėl jos, galima sakyti, nerinktos; o etnografiniams ir folkloriniams ansambliams buvo griežtai prikaišiojama, jei parengdavo jų programą. Šitaip iš esmės buvo padedama tuometinio saugumo organams, mat tarp tų naujoviškų dainų galėjo pasitaikyti šiek tiek pakeistų ir žmonių dainuojamų rezistencijos ir tremtinių dainų. <...> Šitas požiūris padarė žalos ir mūsų tautosakos saugykloms. Archyvuose mažai surinkta priklausomybės metais gyvavusios naujoviškos tautosakos, ir tyrinėtojai negalės visiškai atkurti to meto dainų repertuaro vaizdo (Skrodenis 2010: 263, 289).

Teisybės dėlei reiktų pripažinti, kad nemeniškumo argumentas buvo iš dalies pagrįstas: didžioji dalis dainuojamosios ikimaironinės poezijos turėjo kalbos, stiliaus, rimavimo trūkumų, o profesionaliąją poeziją sekę liaudies dainiai neretai gana nevykusiai derino folklorinę ir literatūrinę stilistikas¹⁵. Tačiau apmaudu, kad dėl ideologinių suvaržymų užmarštin buvo nustumtas kelių dešimtmečių populiariusis dainų repertuaras. Taip visuomenė prarado dalį savo atminties. Beje, visai nesenų laikų sąmoningumo ir ypač tautinio susivokimo atminties.

.....
 15 Jonas Balys knygoje *Lietuvių dainos Amerikoje / Pasakojamosios dainos ir baladės* (1958) išdėsto savo požiūrį į liaudies dainų sampratą ir vertę: „Ne visos mūsų dainos yra senos, gražios ir vertingos. Jų yra visokių, grynų perlų ir tikrų šiukšlių. <...> Lietuvių liaudies dainos priklauso (remiasi Archer Tayloru) senajam Europos liaudies dainų tipui, kurio pagrindinis bruožas – epiškai-lyriška forma ir rimo nebuvimas“, o „taisyklingai rimuotos dainos yra naujoviškos, atsiradusios ne anksčiau kaip XVIII a. pabaiga ir XIX a. pradžia. <...> Tos darytinės dainos pasižymi poetinių priemonių ir fantazijos stoka, jos linkusios į pamokymą, pliką peikimą, persergėjimą ar gyrimą. Žodžiu, čia randame nebe poeziją, bet publicistiką ar kroniką, dėstomą eilėmis. Jei žmonės kurias jų pamėgo, tai rodo skonio sumenkėjimą, miesčionėjimą ir mados vaikymąsi arba pamėgdžiojimą, kad būtų taip, kaip knygoje rašoma. Tas mūsų dainų sumenkėjimas prasidėjo XIX a. pradžioje“ (BILDA: XXXI–XXXIII).

Sovietmečiu kuriant dainų kanoną neapsiribota vien objekto siaurimu pagal idėjinę ir meninę vertes. XX a. antrojoje pusėje folkloristai formavo tam tikrą etaloningą liaudies dainos ir jos atlikėjo sampratą, kurios vertę lėmė ne tik senumas, lietuviškumas, etiškumas, meniškumas. Visa tai papildyta dar ir idealizuoto, ir izoliuoto žemiausių (neturtingiausių) visuomenės sluoksnių pasaulėvaizdžio teigimu. Štai Donatas Sauka studijoje *Tautosakos savitumas ir vertė* (1970) analizuodamas dainas visai apeina vėlyvąją dainų klodą ir kalbėdamas apie senųjų dainų turinį ypač akcentuoja tradicines kaimo žmogaus vertybes – darbą, jautrumą socialinei neteisybei, natūralų dorovingumą, emocinį santūrumą. Aprašydamas poetiką, jis siekia įsigilinti ir literatūrologiniu arsenalu pagrįsti tas idealiąsias estetines vertes, kurias deklaravo dar L. Rėza (Sauka D. 1970: 387–422). Mokslininkas savo studijoje net neprileidžia minties, kad galbūt dalis folkloro galėjo būti sukurta ne sodžiuje, o dvare, ne kaime, o miestelio smuklėje, ne tik sodiečių, bet ir amatininkų. Vėlyvųjų dainų tradicija į akiratį tiesiog nepateko. Autorių galima kaltinti tendencingu dainuojamosios tradicijos idealizavimu ir objekto siaurimu, nors, kita vertus, taip buvo ginamos autentiškos kaimo kūrybos pozicijos modernėjančiame vis labiau industriniame pasaulyje, kartu ginama ir tautiškumo idėja besaikį progresyvumą ir internacionalumą akcentuojančiame tarybinio meno kontekste. Dėl pastarosios priežasties įdėmiai ir akcentuotai D. Saukos monografijoje lietuviška tautosaka gretinama su kaimyninių kraštų dainomis kaip lygiavertė ir kartu savita. Tačiau šiandien suprantame: ši idealizacija kilo ne tik iš įsitikinimo, bet ir iš gynybinės laikysenos, kuri neleido objektyviai apibūdinti visumos. Taip dar keliems dešimtmečiams buvo įtvirtintas idealizuotas, pakylėtas, etiniu ir estetiniu požiūriu ne visas dainų tradicijos vaizdas, kurio didžiausias trūkumas – susiaurintas ir suarchajintas lietuvių pasaulėvaizdis.

Kitos to meto monografijos, studijos, straipsniai taip pat skirti daugiausia senajam dainų klodui. 1980-aisiais pradėjus leisti akademinę *Lietuvių liaudies dainyną*, pirmiausia skelbtos senosios klasikinės poetikos dainos – vaikų, vestuvinės, istorinės.

Vis dėlto per sovietmetį literatūrinės kilmės dainos sistemintos, išskyrus dvi – partizanų ir tremtinių grupės. Didaktinės dainos apie dorą ir girtuoklystę, XIX a. autorinės ir anoniminės, XX a. romansai dainų kataloge rado savo vietą, buvo klasifikuotos, tik neskubėta publikuoti, cituoti, pateikti visuomenei. Su išlygomis (dažnai nepateikiant tekstų, tik nurodant signatūras) kataloguotos net talalinės. Kita bėda, kad ekspedicijų metu labai mažai užrašyta vėlyvųjų, literatūrinių dainų, romansų.

Savitą transformaciją sovietmečiu patyrė aranžuota liaudies daina, pritaikyta chorams atlikti. Viena vertus, po Antrojo pasaulinio karo didelė dalis chorinio repertuaro buvo užmiršta kaip idėjiškai nepatraukli, tačiau stilistiškai sovietmečio scenoje dainuotos liaudies dainos ilgai nesiskyrė nuo ikikarinių aranžuotųjų. Pastebėtina, kad sovietmečiu dažniausiai tradicinių dainų tekstai nebuvo deformuojami, išliko tik ankstesnis principas – atsisakyti tarmės ir nedainuoti itin ilgų tekstų.

Repertuare, kaip ir prieškarui, dominavo ideologiškai neutralios jaunimo meilės dainos. Tiesa, tarp tradicinių ieškota tokių, kurios galėtų sietis su tarybine ideologija. Gal iš dalies dėl to viena populiariausių dainų buvo šiaip jau neutralaus turinio „Iš rytų šalėlės“: Dainos pradžia tariamai išreiškė lietuvių liaudies solidarumą su Raudonąja armija ir priešišumą vokiečių okupantams („Iš rytų šalėlės saulutė tekėjo, o iš vakarėlių debesėliai ėjo...“). Kiek aktyviau ir stipriau tradicinę dainą transformavo „Lietuvos“ ansamblis (veikė prie Valstybinės filharmonijos nuo 1940-ųjų), kuris viešumoje turėjo reprezentuoti liaudišką muziką ir perteikti augantį darbo liaudies meniškumą – siekta kuo kokybiškiau ir reprezentatyviau pateikti liaudies muziką bei pritaikyti ją scenai¹⁶.

Jonas Švedas neigiamai vertino septintajame dešimtmetyje įsigalinčią stilizaciją. Jo manymu, nauji muzikinio stiliaus vėjai pučia „dekoratyvine, pramogine–virtuozine, išoriškai efektinga linkme“, o pats vadovas pripažino:

<...> aš buvau įsimylėjęs mirštančias tradicijas, gaudų liaudies dainų lyrizmą, truputį naivų liaudies humorą ir nesudėtingą, bet kaip krištolas aiškią miniatiūrinę formą (Skrodenis 2010: 258).

Bene ryškiausias naujojo folklorizmo pavyzdys – programa *Laimės Nemunėlis* (buvo išleista ir plokštelė) – atspindi pastangas tradiciją susieti su socialistine ideologija: seni papročiai perkeliama į kolūkių, tėvų autoritetą pakeičia kolūkio vadovai, tradicinės dainos derinamos prie naujojo kraštovaizdžio, realiųjų ir ideologijos. Į chorams ir solistams adaptuotą liaudies dainą ir į „Lietuvos“ ansamblio rengiamas programas orientavosi visi mėgėjiškos liaudies muzikos kolektyvai. Buvo įkurti „Liaudies meno rūmai“, kurie rūpinosi „atsiliekančių žanrų vystymu“ (Gaudrimas 1964: 59). Taigi, akivaizdžiai buvo modernizuojami instrumentai, kūriniai ir natūrali tradicija bei režisuojami folklorinės ir saviveiklinės tradicijos kaitos procesai.

Prisimintina, kad liaudies dainą siekta pakelti ir į pačias profesionaliojo meno aukštumas: jas atlikdavo operos solistai, geriausi chorai, joms būdavo taikomas orkestro, fortepijoninis pritarimas. Liaudies daina skambėjo tiek kaip masinis, tiek kaip kamerinis žanras. To laiko koncertams būdinga, kad kaip tapatus reiškinys viešai koncertų metu, televizijos programose ar radijuje pramaišiu buvo pristatomos aranžuotos verstos ar autorinės revoliucinės ir aranžuotos lietuvių liaudies dainos (ten pat: 121). Visa tai ilgainiui nutolino liaudies dainą tiek nuo autentiškos folklorinės kaimo tradicijos manieros ir repertuaro, tiek nuo tarpukarinės aranžuotos liaudies dainos standartų. Šeštajame–aštuntajame dešimtmečiuose sociokultūriniai

16 Pirmasis vadovas J. Švedas laikėsi ikikarinio estetinio supratimo, kas yra toji tradicinė liaudies daina ir kaip ji turi būti pateikiama (Skrodenis 2010: 243); jo vizija – liaudies muzikos ansamblis turėjo naudoti ir autentišką, ir aranžuotą muziką (jis vadovavo ansambliai iki 1962 m.).

požiūriu daina užėmė aukštojo žanro pozicijas, tačiau oficialinis folklorizmas dėl prievartinio siejimo su ideologiniais kūriniais ilgainiui neteko tikrumo. Apie jį jau XXI a. D. Sauka rašys:

Meno saviveikla – tai socialistinės santvarkos malonė liaudžiai. Saviveikla jai – placebas, apmarinantis gyvybiškai svarbius, prigimtinius jo poreikius <...>, valstybės organizuojama, planuojama, finansiškai remiama meno saviveikla sovietiniais metais tapo pagrindine forma įgyvendinti propagandiniam šūkiui, nuo kultūros namų sienų skelbusiam: „Menas priklauso liaudžiai.“ <...> Derinti profesionalumą ir masiškumą tapo meno saviveiklos siekiamybė <...>. Tačiau kiek galima tobulinti seną tradicinę dainą ir šokių taikantis prie šių dienų skonio? Apie būtiną meninį saiką rimtai nesusimąstyta. Dar mažiau dvejota dėl sunkiai suderinamo bendro tono – santūrios, graudžios gaidos, kuria nuskamba senosios dainos arba Naujajai komponuotos Maironio eilės, ir – pakiliai optimistinio propagandinio renginio tono <...>. Ausis nuolat buvo pratinama prie tokios estetinės ir stilistinės kakofonijos. Suderinti liaudies tradiciją, atspindinčią senojo kaimo pasaulėžiūrą, su šių laikų masiniam renginiui keliamais reikalavimais, – šito iš esmės neįveikiamo uždavinio turėjo imtis Valstybinis dainų ir šokių ansamblis „Lietuva“: <...> Kraštutinumą pasiekusi stilizacija ėmė nenumaldomai kirbinti mintį: ar tai iš tiesų ir yra liaudies menas? (Sauka D. 2007: 289–292).

Jaunesnė karta chorinį dainavimą ir aranžuotą liaudies dainą nesąmoningai susiejo su dominuojančia ideologija, užuot vertinusi tiesiog kaip miesto kultūros ar autorinės kūrybos tradiciją. Taip atsitiko dėl atminties pertrūkio, dėl to, kad po karo gimusi karta nieko nežinojo apie viešąją tarpukario kultūrą. Tik tam, kas turėjo bent kiek gilesnę atmintį ir išprusimą, Maironio poezijos patosas niekaip nederėjo su komunistiniu, bet, atmetus idėjinis skirtumus, XX a. pirmosios pusės ir tarybinių autorių stilistika bei retorika ne visada buvo tokia jau tolima. Taigi naujoji karta, kuri augo be istorinės atminties, nesunkiai siejo lietuvių klasikos poetus (pažįstamus daugiau tik iš pavienių kūrinių), tradicinę aranžuotą dainą su tarybine ideologija persmelktais naujais kūriniais. Tokiomis aplinkybėmis visas sceninis dainuojamasis lietuvių repertuaras nustojo tikrumo, adekvatumo ir gylio.

O išėivijoje klostėsi kitokia situacija ir kitoks santykis su aranžuota daina. Stiliizuotą dainų tradiciją puoselėjo Amerikos ir kitų kraštų lietuviai išėiviai, nes tai buvo ta meninė raiška, kuri vyravo jau tarpukariu, ir būtent tokį stiliizuotą tautinį meną išsivežė to laiko praktikę lietuviai, bėgantys nuo karo ir okupacijos¹⁷.

.....
17 Amerikoje 1950 m. išleistos S. Šimkaus parengtos 33 rinktinės lietuvių liaudies dainos (ŠLD33) atspindi liaudies dainų idealą išėivijoje amžiaus viduryje: tai harmonizuotos dainos, pritaikytos atlikti solo ar keliais balsais su fortepijono pritarimu, ir aranžuotos mišriajam chorui. Dainų tekstų stilistika – kaip tradicinių dainų. Prie jų priešliejama viena kita autorinė, tačiau Liudo Giros

Žinoma, stilizuotą folklorą vadintume paveiktu saloninės kultūros ar bažnyčios chorų tradicijos, bet, jei paklausytume tų laikų Lietuvos TSR valstybinės filharmonijos ir išeivijos lietuvių chorų įrašų, pastebėtume, kad jų atlikimo maniera labai panaši: liaudies daina atliekama keliais balsais, pabrėžtinai pakiliai, literatūrine kalba. Tiek čia, tiek išeivijoje po Antrojo pasaulinio karo vyravo ta pati tendencija – stilizuojant tiek perdaryti dainos harmoniją, kad ją tiktų atlikti su orkestru, arba taip keisti metrą, kad daina lengviau įsispraustų į dviejų ketvirtinių ar valsų ritmą. Stilizuojama buvo visur, tik ne visur buvo vienodos šio reiškinių sociokultūrinės pasekmės. Išeivijoje sumodernintas folkloras sėkmingai išreiškė lietuvių tapatybę ir buvo perduodamas naujoms kartoms kaip tapatybės diskursas, pačioje Lietuvoje šeštuoju–septintuoju dešimtmečiais vis stiprėjo nuostata, kad į sceną perkeltas aranžuotas folkloras ir saviveikla bei chorų repertuarai nei tautinės, nei asmeninės tapatybės nebeišreiškia.

Kad išeivijoje stilizuotas folkloras buvo vertinamas kaip tikra tapatybės reiškinio forma ir netgi įtvirtinamas kaip kanoninis, rodo leidinys, skirtas pasaulio lietuvių tautinių šokių šventei:

L.T.Š. Institutas [Lietuvių tautinių šokių institutas] rūpinasi, kad mūsų šokių ir drabužių tautinis bruožas būtų perduotas jaunesnėms kartoms, kad jis išliktų sveikas, nesužalotas ir neiškraipytas. Išklusti iš teisingo kelio yra daug pavojų, kurie ateina iš „anos pusės“, kurių tikslas nublukinti mūsų tautinį veidą. Labai gudriai yra įperšama internacionalinė mintis, ir taip pamažu įvedamas „Trojaus arklys“ į mūsų tautinį veikimą (TŠŠ 1984: 65).

Taikliai prieštarą tarp skirtingos stilistikos dainų ir joms teikiamo tapatybės reprezentavimo galių Lietuvoje ir išeivijoje yra apibūdinusi Elena Bradūnaitė–Aglinskienė. Ji, prisimindama folklorinio ansamblio „Ratilio“ gastroles JAV, teigė, kad Amerikos lietuviai nežinojo apie tradicinį dainavimą, nes į užsienį išvažiavo ne kaimo žmonės, o jau išsilavinusi karta, kuriai mokykla buvo įdiegusi „standartizuotą“ repertuarą (vadovėlinį, apibendrintą visiems regionams), lyginant su „Ratilio“, „išeivių buvo kita estetika“, suformuota Antano Tamošaičio ir jo žmonos Anastazijos, kuriems nesvetima buvo „pagerinimo“, „patobulinimo“ pritaikymo scenoje idėja (Ramonaitė, Narušis 2018: 118–124).

Išties netikėta, bet ir akivaizdu, kad akademiniam lygmenyje dainos vertę lėmė jos amžius, turinys ir poetinių bei muzikinių priemonių arsenalas, o plačiojoje

.....
ir Fausto Kiršos daina sukurta pagal liaudišką stilistiką. 1958 m. išėjo *Lietuvių dainos Amerikoje* (BILDA). Knygoje tradicinės dainos ir baladės, net keli romansai, tačiau nei vienos literatūrinės dainos. Tai rodytų, kad išeivijos lietuviai taip pat aktualizavo ne visą tradicinį dainų repertuarą, bet tik tą, kuris atitiko tarpukariu suformuotą tradicinės dainos įvaizdį. O gal taip atsitiko dėl rengėjo valios.

visuomenėje dainos „tikrumas“ priklausė daugiau nuo jos muzikinės stilstikos ir atlikimo manieros. Taigi, praėjusio šimtmečio antrojoje pusėje dėl politinių aplinkybių dainų stilstika tapo ideologiškai žymėta. Lietuvoje ir išėivijoje gyvenusių lietuvių nevienodą meninį skonį (kurį galima būtų sieti su tam tikru autentiškumo pajutimu) daugiausia lėmė skirtinga istorinė atmintis.

ETNOKULTŪRINIS SĄJŪDIS: AUTENTIŠKOS DAINOS IR DAINAVIMO PAIEŠKOS

Praėjusio šimtmečio šeštuoju–septintuoju dešimtmečiais folkloristų pasisakymuose aranžuota liaudies daina ėmė sulaukti vis daugiau kaltinimų neautentiškumu. Tai sutapo su etnologinio judėjimo idėjomis Vidurio Europoje. Scenoje pasigesta tikrosios kaimiškos autentikos, senojo folkloro, kaip tikresnio, vertingesnio, gilesnio. Kaip pastebi S. Skrodenis, visą septintąjį dešimtmetį sovietinėse respublikose ir Rusijoje labai intensyviai svarstyta, kas yra folkloras, o kas – jau folklorizmas, kas laikytina autentika, o kas – ne. Labai didelės kritikos tuomet sulaukė stilizacijos, netikslios papročių inscenizacijos ir pan., tekstų perdirbiniai, senųjų šokių choreografijos keitimas (Skrodenis, 2010: 224–226). Nors tai atvirai neįvardyta, matyt, norėta apvalyti autentiką nuo ideologinių apnašų, pateikti paveldą kuo grynesniu pirminiu pavidalu. Tuomet pačių folkloristų gal ir nesusimąstyta, kad stilizacija, aranžuotė pati savaimė gali ir neturėti neigiamo ideologinio krūvio, kad scenai pritaikytas sumodernintas folkloras yra tiesiog dar viena tradicijos raiškos forma, vėlyvesnė ir daug kam patraukli, jau tapusi sava. Juk XX a. viduryje autentiškas folkloras dėl tam tikrų stilstinių dalykų daug kam plačiojoje visuomenėje taip pat nebeatrodė patrauklus ir jau nebegalėjo būti sutapatintas su sava patirtimi – juk užaugo miestiečių karta, nieko negirdėjusi apie tradicinį folklorą.

Šią patirties spragą daug kam padėjo užpildyti etnokultūrinis sąjūdis: jo metu buvo intensyviai organizuojamos kraštotyrinės ekspedicijos į atokius kaimus, kurių metu rinkta gyvoji tautosaka, kilo etnografinių ansamblių banga. Kaip pastebi A. Nakienė,

susidomėta autentiška, nepagražinta liaudies muzika. Folkloro rinkimo ekspedicijų dalyviai mokėsi dainuoti iš kaimo žmonių, stengėsi atkartoti jiems būdingą balso formavimą, imituoti variavimą (Nakienė 2016: 123).

Anot mokslininkės, tuo metu autentiška tradicija persikėlė į miestus, nes daugybė žmonių iš kaimų ir miestelių suvažiavo į didžiuosius miestus ir kartu su savimi atsivežė „atmintyje išsaugotas liaudies dainas, pomėgį dainuoti, poreikį susiburti, vakaroti“ (ten pat: 81). Gal tik autorė pamiršo akcentuoti, kad toks pats plūdimas į miestus vyko ir anksčiau, bet tuomet jaunimas tiesiog įsiliedavo į jau esančius

chorus ar tautinių kapelų kolektyvus. Visgi septintajame dešimtmetyje vyko ir naujų dalykų – ankstesnės kartos tenkinosi oficialiuoju tautiškumu, kurį puoselėjo jau susiformavusios institucijos – chorai, meno kolektyvai, o štai naujoji karta ieškojo savo žodžio ir sceninės raiškos. Šį kartą autentika nebebuvo derinama prie scenos, o priešingai – scena derinosi prie folkloro. Dainos autentiškumas buvo suprantamas kaip kaimiškos šaknys ir natūrali dainos būtis šeimoje, paprastas kasdienis atlikimas, tarmiškumas, senasis daugiabalsumas. Vienu stipriausiu ideologu, grindusiu būtent tokio autentiškumo vertę, reikėtų laikyti literatūrologą, folkloristą ir poetą Marcelijų Martinaitį. Jo aštuntajame–dešimtajame dešimtmečiuose pasirodę pasisakymai spaudoje, straipsniai ir esė rinktinės akcentavo senosios kaimiškos gyvenimosios prasmingumą, tikslingumą, o senąsias dainas ir folklorą skatino vertinti kaip to senojo kaimiško kosmoso išraišką. Folkloro stilizaciją jis vertino itin griežtai – tik kaip „folklorinę butaforiją“ ar „operetinę kostiumeriją“ (Martinaitis 2020: 193). Ta nuostata ryški ir po kelių dešimtmečių išleistoje knygoje *Nuostabus laikas* (Ramonaitė, Narušis 2018). Daiva Vyčnienė folklorinio ansamblio „Ratilio“ veiklos apžvalgoje rašo:

A. Ragevičienės suburti ansamblio nariai – tai folkloro judėjimo pirmeiviai, kuriems teko įveikti daugelį tuomet gyvavusių politizuotos kultūros stereotipų. Vienas jų – visuotinai įsigalėjusi folkloro stilizacija, apėmusi ir dainavimą, ir šokį, ir tautinius rūbus. Vertėtų priminti, kad anuometinėje scenoje vyravęs folkloras buvo persmelktas sovietinės ideologijos. Priešindamiesi tokiai pseudoliaudiškai kultūrai, Universiteto folkloro ansamblio dalyviai pirmieji ėmė scenoje dainuoti dainas liaudišku pavidalu. Taip buvo ne tik maištaujama prieš fasadinės kultūros puoselėjimą, bet ir siekiama sugrąžinti veik prarastą autentišką dvasinę patirtį (ten pat: 11).

Pakiliai apie vieną iš programų atsiliepia ir žymi dainininkė Veronika Povilionienė:

Ledai pajudėjo. Sovietinis nutautinimas, dviveidystė, triveidystė, melas ir skatinama tinginystė iš mūsų išnyko. Pradėjome gyventi įdomiai. <...> Koncerte-vakaronėje mes plėšėme plunksnas, verpėme, mezgėme, žaidėme, būrėme, dainavome, šnekėjome tarmiškai. Ši „bacila“ greitai pasklido. <...> Kaimas prisiminė ir išdrįso (ten pat: 27).

Iškalbingas ir Stasio Kavaliausko pasisakymas: ansamblio veikla jam „atvėrė akis, kas yra etninė kultūra, kas yra nacionalinės kultūros pamatas“ (ten pat: 29). Taip nuvainikuojama vos ne šimtmečio „įdirbį“ turinti aranžuota daina, sceninė tautinė kultūra ir grįžtama prie ištakų. Daina, dainavimas, pasirodymas scenoje vertinami lyg ir egzistenciniu parametru – tikrumo, autentiškumo, atitikimo gyvenimo tikrovės, gelminių dvasinių patirčių.

Tuo pačiu laikotarpiu atsigręžimas į autentišką folklorą ryškėjo ir akademinėje muzikoje. Kaip pastebi Jūratė Petrikaitė, Julius Juzeliūnas išplėtojo teoriją apie liaudies kūrybos panaudojimo galimybes muzikoje, profesionalių kompozitorių kūryboje prisiminta tradicinė liaudies dainininkų atlikimo maniera, tarmiški, nesuliteratūrinti tautosakos tekstai (Petrikaitė 1984: 46–48). Taigi autentiškumo paieškos persmelkė tiek mėgėjų, tiek profesionalų muzikinę veiklą.

Etnografinis judėjimas, kuris, kaip matome, reiškėsi tiek akademiniam mokslui, tiek profesionaliojo meno, tiek mėgėjų meno srityse, atsigręžė į senąją tradiciją, į žemdirbių folklorą ir, beje, į L. Rėzos bei S. Stanevičiaus sukurtą pakylėtą liaudies dainos įvaizdį. Etnografiniai ansambliai nuo pat judėjimo pradžios aktyviausiai dainavo ir tebedainuoja gražiausias, poetiškas senojo klodo dainas. Galbūt didelę įtaką čia bus padariusios kultūrininkų išsakytos nuomonės apie senųjų dainų tradicijos vertę, bet, kita vertus, tarp senųjų dainų apstu aukšto meninio lygio kūrinių, kuriuos dėl ritminio bei melodinio paprastumo ir teksto pasikartojimo nesunku atlikti bei įsiminti, tad senąją dainą labai patogu atlikti bendruomenėje, būryje, kolektyve, net nesant profesionalių muzikantų. Žanro paprastumas ir senosios dainos įvaizdžių universalumas turbūt yra priežastis, kodėl ji vis dar išlieka populiari. Be to, folklorinės poetinės klišės lengvai įsimenamos, kaip ir melodija, jas lengva atgaminti arba pritaikyti, sukurti savą vietą ir laikui tinkamą variantą, aktualų auditorijai ir atlikėjų ratui. Vėlyvesnės dainos neretai reikalauja instrumentinio pritarimo, vokalinio pasirengimo ir geros atminties arba užrašų sąsiuvinio po ranka, kad jas būtų galima dainuoti, o senoji melodika ir poetika yra paprastesnės ir šabloniškesnės, o neretai ir dailiau nugludintos.

Vis dėlto XX a. antroje pusėje senosios liaudies dainos vertė buvo akivaizdi ne visai visuomenei. Vyresnioji karta, atsimindama stiprias tarpukariu stilizuotos dainos tradicijas, ar jaunesnioji visuomenės dalis, užaugusi dalyvaudama meninėje saviveikloje, ir šiandien labiau linksta prie stilizuoto, kaip estetiškai patrauklesnio tradicijos pateikimo. O šalia srūva trečioji – natūraliausia ir mažiausiai reflektuojama liaudies dainos atmaina – populiarios XX a. antrosios pusės pobūvių, šeimos švenčių, užstalės dainos. Tai tam tikrų bendruomenių – giminės, darbo kolektyvo, skirtingų kartų, regionų mėgstamiausios dainos, neretai apimančios ir senojo klodo pavyzdžius, ir autorines dainas, ir XX a. populiarąją estradą. Gaila, bet šis populiarusis XX a. antrosios pusės repertuaras iki šiol yra sulaukęs nedaug folkloristų, etnomuzikologų dėmesio. Gal dėl to, kad yra nevienalytis stilistiniu, idėjiniu požiūriu, įvairus pagal amžių, kilmę ir pan. Nors jei žvelgtume plačiau – Daukanto, Juškų, Ivinskio žvilgsniu – ir šiandienos vestuvių, laidotuvių muzikante, grojančiame akordeonu ar „Jonika“ savo ar kaimyno suposmuotas dainas, pamatytume ir žmonių, ir tautos, ir to laiko veidą.

DAINŲ TRADICIJOS REFLEKSIJA PASTARAISIAIS DEŠIMTMEČIAIS

Akademinėje srityje kokybiškai naujas požiūris į dainuojamąją tradiciją ėmė formuotis XX–XXI a. sandūroje. Šiuo laikotarpiu šalia senųjų tradicinių dainų vis labiau pastebima vėlyvoji dainų tradicija. 1997 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute įvykusioje konferencijoje naujai aptariamos lietuvių tautosakos rūšys ir žanrai. Leonardas Sauka atkreipia dėmesį į dainų sistematikos netolygumus (Sauka L. 1998: 16), apie dar netyrinėtus dainų žanrus pranešimus skaito Giedrius Dringelis (gamtos dainos), Edmunda Vengrytė (talalinės), Jurga Sadauskienė (romansas).

Vėlyvosios dainos aptariamos ir L. Saukos vadovėlyje mokykloms *Lietuvių tautosaka* (Sauka L. 1999: 218–230). Parengiami ir išleidžiami vėlyvųjų dainų tomai: 2000 m. – *Dainos apie gamtą* (LLD XV), 2002 m. – *Dainos apie girtuoklystę* (LLD XVI), 2005 m. – *Karinės-istorinės dainos* apie Antrojo pasaulinio karo realijas ir tremtį (LLD XIX), 2009 m. – *Partizanų dainos* (LLD XXI). 2006 m. išleidžiama Jurgos Sadauskienės monografija *Didaktinės dainos: poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*, skirta XIX a. tautinio atgimimo ir blaivybės sąjūdžio dainoms (Sadauskienė 2006). Joje apie XIX a. antrosios pusės autorines ir anonimes Blaivybės sąjūdžio dainas kalbama kaip apie integralią folklorinės tradicijos dalį. A. Nakienė monografijoje *Nuo tradicinės polifonijos iki polifoninės tradicijos* (2016) taip pat praplečia tradicinės dainos sampratą, įtraukdama dabartinius folklorizme ir postfolklore kuriamus dainų variantus į bendrą folkloro tėkmę. Dar kitokį požiūrį į tradicinę dainą suformuoja Aušra Žičkienė monografijoje *Savaiminė daina: nežymus būvis, tradicinės struktūros, vietinės reikšmės, globali raiška* (2019). Autorė aprašo dainuojamąją proginę poeziją, populiarią miestelių ir kaimelių renginiuose, šiuolaikines laidotuvių giesmes, studentišką repertuarą. Nors šių kūrinių ji ir nevadina folkloru (pasirenkami *savaiminės* bei *nežymiosios* dainos terminai), akivaizdu, kad mokslininkė juos priskiria šiuolaikinei tradicinei kultūrai, įžvelgia juose folklorinės tradicijos veikimo mechanizmą, tad būtų galima sakyti, kad šioje monografijoje etnomuzikologo tyrimo objektu tampa reali nepagražinta ir neidealizuota šiandieninė dainuojamoji tradicija. Taigi pastarųjų dešimtmečių moksliniuose darbuose liaudies daina vertinama kaip objektyviai egzistuojanti dabartyje, kintanti, neidealizuota etiniu ar estetiniu požiūriu. Dėsninga, kad meninė vėlyvojo folkloro vertė vis rečiau aktualinama, tačiau visuomenės grupių, bendruomenių, kolektyvų ir, pagaliau, pačių mokslininkų daina pripažįstama kaip itin aktualus sociokultūrinis fenomenas. Teisybės dėlei tenka pripažinti, kad kai kurių žanrų ar teminių grupių dainos vis dar nėra pasiekusios platesnio klausytojų rato, dar nėra išleistos rinkiniais, tad ir jų kaip lygiaverčio mokslinio ar kultūrinio objekto statusas neaiškus. Vis dar nėra išleista literatūrinių XIX ir XX a. dainų, baladžių, romansų, talalinių išsamių leidinių. Tai neleidžia visuomenei objektyviau vertinti tradicijos tėkmės ir matyti dainų visumos, kaip didžiulio tautą išreiškiančio ir tapatybę kuriančio žanro, labai

įvairaus amžiumi, turiniu, stiliais, meniškumu, paskirtimi, taikymu ir vertybėmis. Gal dėl to ir viešumoje bei plačiojoje visuomenėje vyraujančios nuostatos dainų tradicijos atžvilgiu gerokai atsilieka nuo mokslininkų įžvalgų. Folklorizme – tiek etnografinių ansamblių repertuaruose, tiek šiuolaikinių lietuvių muzikinių grupių kūryboje – vis dar dominuoja senųjų dainų klodas. Šį dėsningumą pastebi ir jo priežastis analizuoja Bronė Stundžienė straipsnyje „Tautosaka sociologiniu žvilgsniu“:

<...> folklorinių ansamblių gyvavimas Lietuvoje, savo ištakose buvęs tik neformalus judėjimas, šiuo metu galėtų būti vertinamas kaip tikslingai organizuota ir gana gerai koordinuojama veikla, vykdoma tiek privačių, tiek diplomuotų kultūros darbuotojų, o neretai ir etninės kultūros specialistų statusą turinčių žmonių, nuolatos prižiūrima, globojama oficialių valstybinių institucijų. <...> Yra pagrindo nuogąstauti dėl folklorinių ansamblių uždaramo, tai yra dėl jų užimtos perdėm norminančios ir kartu siaurinančios dainų tradiciją pozicijos – eksploatuoti vien senąją dainų paveldo repertuarą. <...> Toliau žvalgant sociologiniu žvilgsniu, belieka apgailestauti, kad kol kas nėra surinkta jokios patikimos statistikos apie iš visų šalies regionų įvairių sluoksnių ir profesijų atstovų, skirtingų jų amžiaus grupių koki nors teigiamą ar neigiamą tiek senojo, tiek naujesnio klodo dainų vertinimą (Stundžienė 2005: 16, 20).

Iš tiesų, folklorizmo politikos konservatizmą rodo kai kurių švenčių repertuarai¹⁸, konkursai „Tramtatulis“, „Graži mūsų šeimynėlė“. Instituciškai reguliuojamo folklorizmo pastangos nukreiptos į tarmių išsaugojimą, į skatinimą domėtis savo krašto vyriausiais pateikėjais ir vietinių regioninių tradicijų palaikymą. Pats savaime tai nėra blogas dalykas, tačiau kartais gal pamirštama, kad jau užaugo ne pirmą kartą, kuri nebetapatina savęs su kaimu. Tokiu atveju ir tautiškumas jo sąmonėje nėra kaimiškas, gal net be ryškesnių etnografinio regiono bruožų. Pagaliau net ir pilietinė tapatybė nebūtinai turi remtis folkloru, net nebūtinai daina. Labai svarbu, kad viešose šventėse ir renginiuose liktų erdvės tam laisvam, nesurežisuotam asmeninės ar bendruomeninės tapatybės reflektavimui. Kur kas lankstesnės šiuo požiūriu Dainų šventės ar įvairūs televiziniai projektai – „Duokim garo“, „Folkšokas“, tačiau tai taip pat jau ne savaiminė tradicija, o profesionalų pastangomis remiamas senosios ir šiuolaikinės populiariosios dainos gaivinimas ir aktualinimas.

Beje, net ir autentišką dainų tradiciją puoselėjantis folklorizmas, būdamas orientuotas į masinius renginius, atviras erdves, aktyviai palaiko tik tam tikrą tradicinio repertuaro dalį – dainas, kurios gerai skamba atliekamos būriu, kurios aktualios daugumai, o daug net ir senųjų dainų – ypač skirtų dainuoti individualiai – tiesiog nenuskamba, nes solinėms dainoms lieka mažai vietos programose. Į sceną nepatenka toji dainuojamosios tradicijos dalis, kuri lyg neaktuali masiniams renginiams

.....

18 *Skambiausios festivalio dainos*, sudarė Rytis Ambrazevičius, 2008.

(dainos apie sunkią marčios dalią, nuotakų verkavimai, raudojimai, našlaičių dainos, visos vėlyvesnės tautinio atgimimo dainos). Taigi folklorizmo judėjimas savaip cenzūroja ir lemia, kokias senojo klodo ar XIX a. dainas vis dar atsimeiname, o kurias jau ir pamiršome.

XXI a. tradicinė daina pasitiko su dideliu iššūkiu. XIX a. lietuviakalbei visuomenei daina – tiek tradicinė, tiek autorinė – iš tiesų buvo jos tapatumą reiškiantis diskursas ir tereikėjo jam suteikti teisę skambėti, teisę sklįsti nuo scenos. XX a. antroje pusėje etnografinio judėjimo metu vis dar gana daug žmonių turėjo tiesioginį sąlytį su kaimu ir jo repertuaru, todėl tereikėjo atsimentinti, kas iš šeimos ir namų atsinešta, ir pasakyti, kad tai yra mūsų tapatumo tekstai. O XXI a. auga karta, kuri nematė tradicinio kaimo ir negirdėjo skambančių senųjų dainų namų aplinkoje. Daina jiems nejaugusi į kraują kaip tėvų, giminės, bendruomenės palikimas. Ar daina, perskaityta vadovėlyje, ar folkloro būrelis, būdamas tik epizodinis hobis, gali formuoti asmens tautinį ar asmeninį tapatumą tradicijos pagrindu? Vargu. Tačiau įdomu, kad tie, kas folklorą šiandien naudoja savo kūryboje, remiasi panašiomis vertėmis ir argumentais, kaip ir ankstesnių kartų tautosakos adoruotojai. Antai atlikėja ir folkloro tyrėja Eglė Gelažiūtė-Pranevičienė, aptardama šiuolaikinį lietuvių postfolklorą, akcentuoja tradicinio natūralaus dainavimo vertę, tamsesnių tembrų ir sunkesnių sąskambių lietuviškumą ar net baltiškumą, o pačius postfolkloro atlikėjus ragina jaustis atsakingus už autentišką baltišką dėmenį kūryboje:

<...> būdami savosios kultūros dalimi negalime ja nebūti, tai mums suteikia galimybę žaisti su savaisiais ženklais, jų prasmėmis, savimi, tačiau tai turėtume daryti labai atsakingai, nes nuo to priklauso tolimesnė jos raida, priėmimas ir tęstinumas (Gelažiūtė-Pranevičienė 2019).

Vis dėlto postfolkloras jos straipsnyje vertinamas tik kaip autentiškų senųjų dainų interpretacijos – neįtraukiami vėlyvesnio klodo populiariaji autoriniai ar anoniminiai dainų tekstai ar XX a. muzikinė stilistika. Ir tai ne teksto autorės kaltė, greičiau čia atspindėta šiuolaikinio postfolkloro tendencija – ignoruoti populiariųjų daugumos šiuolaikinio jaunimo tėvų ir senelių repertuarą, prisitraukti ir atsirinkti tik etaloninius senosios tradicijos pavyzdžius.

Žvelgiant platesniu žvilgsniu, tenka pripažinti, kad šiandieninė dainų tradicija Lietuvoje yra segmentuota: vieni laikosi etnografinių dainų ir folklorinių ansamblių repertuaro, kiti savomis laiko savo kartos populiariąsias dainas, dar kiti savo tautiškumą tapatina su choriniu ar liaudies kapelių repertuaru. Tai ne visada lemia tam tikri vertybiniai ideologiniai įsitikinimai, greičiau stilistika pasirenkama pagal aplinkybes, muzikinius gebėjimus, norą turėti draugų ratą ar priklausyti kokiam kolektyvui. Vis dėlto muzikinė stilistika yra tapusi istoriškai ir vertybiškai žymėta:

senąjį folklorą labiausiai mėgsta tautinio atgimimo aktyvistai, kuriems tautinė tapatybė neatsiejama nuo kaimo kultūros, liaudies kapelų muzika patinka tiems, kas labiau vertina ne autentiką ir archaiką, bet stilizaciją ar meninę išdailą, o liaudies meną mato kaip sceninį amatą, šiandieninių lietuvių autorinių dainų mėgėjai greičiausiai žemdirbiškas šaknis ignoruos kaip nebeaktualias. Paradoksalu, bet ne tiek dainų tekstų turinys, kiek muzikinės stilstikos yra suskaidžiusios lietuviškos dainos mylėtojų auditoriją. Dainų šventė yra vienintelis renginys, kur tas dainų stilstikas ir skonius, per dainas perduodamas skirtingas atminties trajektorijas ir vertybines sistemas bandoma suderinti, sujungti. Dainų diena vis dar yra lietuviakalbės visuomenės sąmonę ir jausmus vienijanti šventė, tik ar pakankama? Nei viena radijo stotis, nei vienas televizijos kanalas nesistengia pateikti lietuviškų dainų visuminio vaizdo ar pristatyti dainų istorijos kaip mūsų tapatybės išraiškos, išskyrus pavienius trumpalaikius projektus (pvz., Lietuvos televizijos ir radijo projektas „Gražiausios poetų dainos“ 2018–2021). Šiaip jau daugiausia konkuruojama su tarptautiniu populiariosios muzikos srautu, beje, taip pat labai fragmentišku, greitai kintančiu ir nesuteikiančiu galimybės bent kiek nuosekliau susipažinti su kitų kraštų dainų tradicijomis. Šiandien eteryje skambanti daina trumpaamžė. Jaunimas dar suspėja „sučiupti“ pamėgtus kūrinius, įdėti juos į savo grojaraštį ir taip susikuria savo tapatybę išreiškiantį repertuarą, kuriame paprastai vieno kurio muzikinio stiliaus, kelių grupių ar atlikėjų muzika. Pagal ją jie buriasi jau ne į tautines, regionines, bet į idėjines grupes, organizuoja festivalius, neretai primenančius ir tam tikrus ideologinius judėjimus. Taigi daina kaip žanras nėra praradusi galių telkti žmones ir perteikti jų tapatumą. Vis dėlto dėl beribės pasiūlos ir vis didėjančio atotrūkio tarp kartų lietuviai nebeturi kelias kartas vienijančio dainų repertuaro, ir tai neabejotinai silpnina visuomenės homogeniškumą. Iš dalies prie to prisideda ir mokslinis diskursas, nespėjantis apžvelgti visų procesų ir pristatyti folkloro bei dainų tradicijos: negebėdami matyti visų lietuviškos dainos raidos etapų ir visų jos sklaidos formų kaip svarbių, savitų ir priklausančių mūsų bendrai istorijai, liekame svetimi daliai savo praeities.

APIBENDRINIMAS

Per daugiau nei porą šimtmečių lietuvių tapatybės saugojimo, tautinės tapatybės įtvirtinimo ir puoselėjimo diskurse ne vieną kartą gręžtasi atgal ir remtasi senąja liaudies daina, nuoširdžiai tikėta, kad šio žanro etinis turinys, lyrizmas ir meniškumas turi ypatingų galių telkti tautą, saugoti žmogaus orumą, teikti kūrybinį įkvėpimą, puoselėti patriotizmą.

Svarstant lietuviškų dainų kanono refleksijas folkloristų darbuose ir pasisakymuose ryškėtų tokios tendencijos: dainos gerumas, tinkamumas, tikrumas ilgą laiką

sietas su jos galiomis perteikti tautos dvasią ar tiesiog deramai reprezentuoti tautinį tapatumą. Idealistinis dainų tradicijos traktavimas mokslinėje ir visuomeninėje spaudoje buvo nulemtas siekio pristatyti kitataučių ar aukštuomenės skaitytojui lietuvių valstietį, kaip turintį jausmus ir meninį skonį, vėliau šios savybės siektos įteigti ir pačiai tautai, siekiant sustiprinti jos tautinio orumo jausmą ar jį apginti nepalankiomis politinėmis istorinėmis aplinkybėmis. Folkloristams ir kultūrininkams nuolat tekdavo stoti į gynybines pozicijas, kurios reikalavo ne objektyviai vertinti medžiagą, bet pateikti ją kaip išskirtinę vertybę (ši situacija ryškiau keičiasi tik pastaraisiais dešimtmečiais). Dėl šių priežasčių dainoms ilgą laiką buvo suteikiamas aukštojo žanro statusas, o ta folklorinės tradicijos dalis, kuri neatitiko aukštojo žanro standartų, dažnai buvo nutylima kaip neaktuali. Iš dalies dėl šios priežasties ir šiandieniniame folklorizme ryški tendencija atlikti viešai, aranžuoti, pritaikyti skirtingoms kartoms bei auditorijoms būtent seniausią, etiniu ir estetiniu požiūriu nepriekaištingą dainų klodą. O populiariojoje kultūroje veša meniniu ir etiniu požiūriu labai įvairus populiarusis repertuaras, kurio folkloristai vis dar nevadina liaudišku, nors ir pripažįsta, kad tai šiuolaikinė tradicija, turinti daug sąsajų su tradicine kultūra.

Naujosios folkloro muzikinės interpretacijos rodytų, kad santykis su senąja tradicine daina išlieka gyvas ir yra daugiausia romantinis. Ir tai galėtų džiuginti kaip senosios autentikos vertingumo argumentas. Visgi folkloristai ir senųjų dainų entuziastai negali nepastebėti ir nepripažinti: tradicinė daina šiandien vis labiau tampa subkultūros apraiška. Kadaisė visą giminę, visą kaimo bendruomenę, net lietuvišką visuomenę vienijęs žanras dabar toks nebėra – visuomenė nebeturi visiems bendro ir priimtino repertuaro ar visiems priimtino „savo“ lietuviškos dainos kanono ar atlikimo etalono. Dainų tyrėjų, kurie vis dar yra ir tam tikro kanono formuotojai, laukiantis iššūkis – nepasiklysti tarp „savumo“ jausmo ir autentiškumo apibrėžčių vertinant šį objektą.

ŠALTINIAI

- BDB1 – Christianas Bartschas. *Dainų balsai*, parengė Jadvyga Čiurlionytė, Laima Burkšaitienė, Vida Daniliauskienė, Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000.
- BILDA – Jonas Balys. *Lietuvių dainos Amerikoje: Pasakojamosios dainos ir baladės*, surinko ir red. Jonas Balys, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958.
- BMK – Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. *Apie moterų klausimą*, Vilnius: M. Kutkos spaustuvė, 1910.
- BrTDM – Teodoras Brazys. *Lietuvių tautinių dainų melodijos*, Kietaviškių parapijos (Trakų apskrities) apylinkėje surinko ir surašė doc. kun. Teodoras Brazys, kn. 1, Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1927.
- KDLD – Vincas Krėvė-Mickevičius. *Dainavos krašto liaudies dainos, prof. V. Krėvės Mickevičiaus surinktos*, Kaunas: Humanitarinių mokslų fakultetas, 1924.
- KlvD – *Prusijos Lietuvių dainos*, surinko ir pridėdams anas per Rėzą, Nesselmann'ą, Dr. Sauerwein'ą bei kitus rinktas arba sutaisytas dainas išleido savo pties kašta Vilius Kalvaitis, Tilžė, 1905.

- LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*, t. XV: *Dainos apie gamtą*, parengė Giedrius Dringelis, melodijas parengė Austė Nakienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000; t. XVI: *Dainos apie girtuoklystę*, parengė Jurgita Ūsaitytė, melodijas parengė Jūratė Gudaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002; t. XIX: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 5: *Antrojo pasaulinio karo ir pokario dainos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, 2005; t. XXI: *Karinės-istorinės dainos*, kn. 6: *Partizanų dainos*, parengė Kostas Aleksynas, melodijas parengė Živilė Ramoškaitė, 2009.
- FM – *Литовскія народныя песни, собранныя Всеv. Миллером и Ф. Фортунатовым*, Москва, 1873.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 2: *Dainos, raudos*, tomo redaktorius Amb. Jonynas, parengė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius, Vilnius: Mintis, 1964.
- LTU – *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- NL – *Nenugalėtoji Lietuva: Lietuvos partizanų spauda (1950–1956)*, sudarė Algimantas Liekis, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1996.
- NS – *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*, Dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos [Helsinki (Ryga)], 1912.
- RD2 – Liudvikas Rėza. *Lietuvių liaudies dainos*, t. II, Vilnius: Vaga, 1964.
- SIS – *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, sudarė ir paruošė Zenonas Slaviūnas, t. 1–2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958; t. 3, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
- ŠJD – Stasys Šimkus. *50 jaunimo dainų...* Užrašė ir sustatė Stasys Šimkus, Kaunas, Vilnius, 1922.
- ŠLD33 – Stasys Šimkus. *33 rinktinės lietuvių liaudies dainos / 33 selected Lithuanian Folk Songs*, South Boston, Mass: kun. P. M. Juras, 1950.
- TŠŠ – *Laisvojo pasaulio lietuvių septintoji tautinių šokių šventė*, Koliziejuje, Richfield, OH, 1984.
- VLA – Vydūnas. *Lietuvos aidos* [dainų rinkinys], Tilžė, 1904, p. 74.

LITERATŪRA

- Ambrazas Algirdas 1967. *Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos. Tarybinė muzika (1940–1965)*, Vilnius: Mintis.
- Apybraiža 1963: *Lietuvių tautosakos apybraiža*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Arminas Anicetas 1998. *Lietuvių chorai, tautinės savimones ir muzikinės kultūros žadintojai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Balys Jonas 1940. *Tautosakos rinkėjo vadovas*, antroji laida, Kaunas: Lituanistikos instituto Lietuvių tautosakos archyvo leidinys.
- Balys Jonas 1968. „Tautosaka“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 15, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 475.
- Būtenas Petras (sud.) 1925. *Lietuvių tautytyros žinių ir seniųjų rinkimo programa*, Šiauliai.
- Daugirdaitė Vilma 2007. „Ar jau įmintos visos Vinco Krėvės folklorinės veiklos mįslės“, *Tautosakos darbai*, t. XXXIV, p. 294–309.
- Gaudrimas Juozas 1958. *Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos 1861–1917*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Gaudrimas Juozas 1964. *Iš lietuvių muzikinės kultūros istorijos (1917–1940)*, Vilnius: Mintis.
- Gelažiūtė-Pranevičienė Eglė 2019. *Lietuviškas postfolkloras: priartinti nesuardant*, Lietuvos muzikos informacijos centras, prieiga internete: <https://www.mic.lt/lt/ivykiai/2019/03/05/lietuviskasis-postfolkloras-priartinti-nesuardant/>, [žiūrėta 2021-04-23].
- Girdzijauskas Juozas 2006. *Lietuvių literatūros vagoje*: straipsnių rinkinys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Grinius Kazys 1910. *Trumpa Folklorio dalykams rinkti Programa*, Vilnius: M. Kutkos spaustuvė.

- Herder Johann Gottfried 1885. *Eine Gemählde aus der Preußischen Geschichte in Herders sämtliche Werke*, hrsg. Von B. Suphan, t. XXIII, Berlin: Weidmann, p. 465–466.
- Herder Johann Gottfried 1893. *Von Ähnlichkeit der mittlern englischen und deutschen Dichtkunst in Herders Ausgewählte Werke*, Vol. 2, Leipzig: Reclam, p. 128–129.
- Ivanauskaitė-Šeibutienė Vita 2019. „Didžiosios dainų knygos: lietuvių dainynų mokslinės edicijos pradmenys brolių Juškų folkloro publikacijose“, *Tautosakos darbai*, t. 57, Vilnius, p. 200–223.
- Ivanauskaitė Vita 2000. „Daina amžių sandūroje. Tradicija ir naujovės“, *Tautosakos darbai*, t. XII, Vilnius, p. 154–163.
- Ivanauskaitė Vita, Sadauskienė Jurga 2000. „Dainų vardo klausimu“, *Tautosakos darbai*, t. XII (XIX), p. 238–249.
- Ivinskis Laurynas 1894. *Atsisaukimas į Brolius Lietuvius Lauryno Liet. Amer. Europ. Draugystės*, Plymouth, Pa.
- Jucevičius Liudvikas Adomas 1959. *Raštai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Kymantaitė-Čiurlionienė Sofija 2016. *Tautos auklėjimo mintys: Kultūros kritika, publicistika, viešos paskaitos, pokalbiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Landsbergis Vytautas 2012. *Vincas Kudirka. Lietuvos darbininkas ir muzikas. Studijos ir pabiros*, Vilnius: Jungtinės spaudos paslaugos.
- Maceina Antanas 1993. „Liaudies daina – tautos sielos išraiška“, *Tautosakos darbai*, [t.] II (IX), parengė L. Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 145–149.
- Maceina Antanas 1994. „Liaudies daina – tautos sielos išraiška“, *Tautosakos darbai*, [t.] III (X), parengė L. Sauka, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 53–73.
- Maciūnas Vincas 1997. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Martinaitis Marcelijus 2020. „Tautosaka lietuvių poezijoje“, in: *Lietuvių etnologijos etiudai: Senosios mūsų atminties atodangos*, sudarė Antanas Rybelis, Vilnius: Margi raštai, p. 193–220.
- Mikėnaitė Rima 1972. *Harmonizuota lietuvių liaudies daina*, Vilnius: „Mintis“.
- Nakienė Austė 2016. *Nuo tradicinės polifonijos iki polifoninės tradicijos: lietuvių muzikos kaita XX–XXI a.*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Narbutaitė Ona 2009. „Muzikinio gyvenimo gairės“, in: *Lietuvos muzikos istorija*, kn 2: *Nepriklausomybės metai 1918–1940*, sudarytojas Algirdas Juozas Ambrazas, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- Nurodymai tautosakai rinkti* 1955. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- Patarimai tautosakos rinkėjams (Metodiniai nurodymai)* 1974. Lietuvos TSR mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvos TSR švietimo ministerija, Respublikinis mokytojų tobulinimosi institutas, Vilnius.
- Patarimai tautosakos rinkėjams* 1989. Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- Petrikaitė Jūratė 1984. „Estetinės pažiūros į folklorą ir jo panaudojimą lietuvių tarybinių kompozitorių kameriniuose vokaliniuose cikluose (konferencijos tezės)“, in: *Lietuvių tarybinio meno aktualiosios idėjinės estetinės problemos: respublikinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės*, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademijos Istorijos institutas.
- Ramonaitė Ainė, Narušis Paulius 2018. *Nuostabus laikas: Penki „Ratilio“ gyvenimo dešimtmečiai 2018*, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Rėza Liudvikas 2016. „Daina“, in: *Lietuvių literatūros antologija*, d. II, parengė Brigita Speičytė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 293–296.
- Sadauskienė Jurga 2006. *Didaktinės lietuvių dainos: poetinių tradicijų sandūra XIX–XX a. pradžioje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Sauka Donatas 1970. *Tautosakos savitumas ir vertė*, Vilnius: Vaga.

- Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka (antrasis papildytas leidimas)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Sauka Leonardas 1998. „Tautosakos rūšių ir žanrų pažinimo keliu“, *Tautosakos darbai*, t. VIII (XV), p. 9–26.
- Sauka Leonardas 1999. *Lietuvių tautosaka: vadovėlis aukštesniųjų klasių mokiniams*, Kaunas: „Šviesa“.
- Skrodenis Stasys 1975. *Tautosakos rinkimo programa ir metodiniai nurodymai: studentų tautosakinei ekspedicijai*, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas.
- Skrodenis Stasys 1985. *Tautosakos rinkimo pagrindai: [mokymosi priemonė]*, Vilnius: Vilniaus valstybinis pedagoginis institutas.
- Skrodenis Stasys 2010. *Folkloras ir gyvenimas: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Sruoga Balys 1927. *Dainų poetikos etidai*, Kaunas: Kauno humanitarinių mokslų fakulteto leidinys.
- Stanevičius Simonas 2016. „Dainos žemaičių. Pratarimas“, in *Lietuvių literatūros antologija*, parengė Brigita Speičytė, d. II, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Stundžienė Bronė 2005. „Tautosaka sociologiniu žvilgsniu“, *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), p. 13–22.
- Ūsaiytė Jurgita 2019. „Dainų recepcija tautinio atgimimo laikotarpio lietuviškoje spaudoje“, *Tautosakos darbai*, t. 58, p. 92–117.
- Vadovas 1936. *Tautosakos rinkėjo vadovas*, Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys.
- Žičkienė Aušra 2019. *Savaiminė daina: nežymus būvis, tradicinės struktūros, vietinės reikšmės, globali raiška*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Canonical Concept of Folksong from the 18th Century until Nowadays

JURGA SADAUSKIENĖ

S u m m a r y

Keywords: folksong, canon, folklore, ethnographic movement, arranged song.

The article presents an overview of the traditional Lithuanian folksong concept that has prevailed since the birth of the Lithuanian folkloristics until nowadays. Having surveyed statements of the Lithuanian folksong researchers regarding the value of songs, the author compares different historical periods to elucidate the changing attitude towards this kind of folklore. Throughout the 19th century and at the beginning of the 20th century, the emphasis in the song evaluations rested on the ethical and esthetical criteria as well as on the linguistic purity, folksongs being appreciated as expressions of the national spirit. Such view resulted in numerous popular folksongs being excluded from the published folklore collections, since they did not correspond to the values of the publisher. However, as early as in the 19th century, two rival notions of the folksong tradition started forming – the conservative and the fluid one. The first one idealized the old folksong layer, while the second one regarded the folksong tradition as multisided, changing, and affected by external influences. In the middle of the 20th century, the folksong canon experienced yet another major shift. The Soviet regime neglected the major part of the later folksongs based on the individual authorship, while the ethnographic movement of the 1960s – 1980s strengthened the new tendency in the folklore canon, enhancing the value of authenticity related to the rustic roots and the old traditional heritage. Meanwhile, quite different tendencies prevailed in the exile – authenticity

there was restricted to those forms of the folklore repertoire and stylistic expression that had existed in the interwar period. Having surveyed the research works and publications, manuals for folklore collectors and various statements by cultural leaders, the author concludes that complicated historical and political situation of the last two centuries has lead traditional Lithuanian folksong to play the role of the representative of the national spirit; therefore, songs were exhibited for quite a long period as phenomena of particular artistic and ethical value. Historical circumstances cause even nowadays various social groups to identify themselves not only with different content planes of the folksong repertoire, but also with different styles of performance. Only the recent decades saw folklorists gradually abandoning the exaltations and idealizations of the traditional folksongs and replacing them with discussion that is more balanced: regarding folksong tradition as ambivalent, heterogeneous and therefore meriting controversial evaluations. However, the folklorism movement still exhibits the tendency of romanticizing the old folklore and making it grounds for constructing personal identity. On the other hand, there is another clear tendency: the old folksongs – both performed in traditional manner and in modern arrangements – exist as a certain part of subculture, while another popular repertoire flourishes in the contemporary society, however, essentially escaping attention of folklorists and so far underresearched as expression of national and social identity.

Gauta 2021-03-30